

מדברים על התנחלויות

דיאלוג בין שמאלנית למתנחל

דנה אלכסנדר ואדם צחי

**"אני יודע, המפגש עם זולת
רחוק ממני, מפחיד ומכאיב אך
גם מצמיח ומחזק."**

דנה:

ומתפקדת. נקודת המוצא שלי היתה, שעד שהמחנה שלי לא ימצא את הדרך לקיים שיחה עם הימין על אבן הנגף הזאת, ההתנחלויות, הסיכוי שתצמח כאן נכונות פוליטית רחבה לחתור להסדר שלום הוא אפסי. ברור היה לשנינו שיש כאן שיחה בין שני אנשים פרטיים, ושאיף אחד מאתנו לא מייצג את המחנה שלו או שלה. ועם זאת נדמה שבעניין היחס כלפי התנחלויות, אנחנו מספיק מייצגים בכדי שלדיאלוג זה תהיה משמעות רחבה יותר.

אדם:

בתוך תרמיל הזהויות שאני נושא על גבי, ישנה גם הזהות הגיאוגרפית: אני גר ביישוב בשם תקוע, הממוקם ממזרח לקו הירוק. מעולם לא ייחסתי משמעות רבה לזהות הזו - מדוע לייחס משמעות זהותית למקום מגורים? בשונה מהזהות האתנית, הדתית והמשפחתית, את הזהות הגיאוגרפית קל ופשוט לשנות. לכאורה, הייתי יכול לגור גם בירושלים (לולא זיכרונות כואבים שהיא נושאת בעבורי), בתל אביב (לולא מחירי שכירות שאיני יכול לעמוד בהם) או בגליל (לולא המרחק הרב מהמקומות בהם אני פועל ויוצר). אינני מהאידיאולוגים הגדולים של ההתנחלויות, גם לא נולדתי בהן, ולתחושותי פשוט נקלעתי למקום מרהיב ביופיו, מבודד דיו אך גם לא רחוק מידי מהעיר, קהילה שאני משייך אליה ועם זאת שומר על גבולותי האוטונומיים, מקום שאוכלוסייתו מעורבת בדתיים ובחילונים, ויש בה מרחב רב להיברידיות וליצירתיות. משך רוב חיי, לא הרגשתי שהאישי שלי הוא הפוליטי. ההשתמעות שלו בעבור אחרים בישראל הייתה פוליטית, בוודאי, אך ההתכוונות והמוטיבציה שלי לא היו פוליטיות אלא אישיות. עם זאת, איכשהו מצאתי את עצמי בתפקיד דובר מועצת גוש עציון; עורך מקומון גוש עציון; לתקופה מסוימת יועץ תקשורת לארגוני התיישבות ביו"ש; כותב בירחון "נקודה"; מתגנב לגוש קטיף כדי להיות עם התושבים ברגעים האחרונים לפני שגורשו משם; כותב סדרת פרקים סאטירית, סדרת רשת קומית וסנינופסיס לסדרת טלוויזיה על המגורים בהתנחלות. בעוד חיי הפנימיים נסובו סביב עניינים שברוח - ספרות משווה (בתואר השני) וקולנוע (בתואר השלישי), בחיים המעשיים מצאתי את עצמי מחכה מאחורי רכב פלסטיני במחסום מזמוריה, מתבונן בחשש מחלון הקרוואן שלי בגדר התיל שמאחוריה הכפר הערבי תוקוע, או משתתף בלוויה של בת היישוב שנדקרה למוות על ידי מחבל פלסטיני.

למה וכיצד נולד הדיאלוג הזה?

הדיאלוג בין אדם לבני נולד מתוך היכרות במסגרת עמיתי שחרית, קבוצת אנשים בעלי מיקומים מגוונים מאוד בחברה הישראלית, שמבקשת ליצור שיח ופוליטיקה של טוב משותף. הרצון שלי לקיים דיאלוג על התנחלויות דווקא נבע מההבנה שהיחס כלפי התנחלויות הפך לאחד המסמנים המובהקים ביותר של החלוקה בין "ימין" ל"שמאל" בישראל. זו חלוקה מחנאית קשיחה ומקובעת, המקשה על כל התקדמות אל עבר פוליטיקה של טוב משותף בקנה מידה ארצי ורחב, שחורג מהמקומי והנקודתי. בשאלה כיצד ניתן וראוי לפתור את הסכסוך עם הפלסטינים קיימת מבוכה לא קטנה בשני המחנות, וזו שאלה שמחייבת כמובן דיאלוג עם הפלסטינים, מעבר לדיאלוג פנימי בתוכנו. אך בשאלת ההתנחלויות חילוקי הדעות מובהקים: נדיר יהיה למצוא מישהו בשמאל שיש לו יחס חיובי כלפי ההתנחלויות, ומישהו בימין שרואה בהתנחלויות טעות היסטורית שכולנו משלמים עליה ביוקר.

הבחירה באדם כבן-שיח היתה טבעית. נדמה שבנושאים אחרים שמפגלים את החברה בישראל - היחס כלפי הדת, מדיניות כלכלית-חברתית, השסע העדתי - יש לנו מכנה משותף ערכי רחב. אדם הוא דתי, אני חילונית; הוא מזרחי, אני אשכנזית; הוא גר בהתנחלות בגוש עציון, אני גרה בתל אביב; הוא נעדר הון כלכלי, לי יש הון שמעניק לי בטחון כלכלי. על אף "ניגודים" אלה בין הזהויות שלנו, חשתי שאנו חולקים בסיס ערכי משותף רחב, ששנינו דוגלים בערכים הומניסטיים של פתיחות, פלורליזם, אהבת אדם ואכפתיות כלפי הזולת, ושבמציאות אחרת נטולת כיבוש והתנחלויות, יכולנו להשתייך לאותו מחנה.

מטרת הדיאלוג מבחינתי, אם כן, היתה להבין לעומק את המחלוקת בינינו: היכן נפרדות הנחות המוצא הערכיות שלנו, באופן שמוביל אותנו לנקוט עמדות כה מנוגדות ביחס להתנחלויות? או שמא מדובר בפרשנות שונה של המציאות שמובילה אותנו לעמדותינו השונות? תקוותי היתה שחשיפת הפערים בין אותן הנחות תאפשר הפקת תובנות רחבות יותר על מחלוקת זו בחברה הישראלית ועל ההתמודדות עימה. אני משתייכת לאותו מחנה הרואה בסיום הכיבוש והשגת הסדר מוסכם עם הפלסטינים תנאי הכרחי להמשך קיומה של מדינה וחברה ישראלית בריאה

בקיצור, בעוד תודעתי התנהלה לה בשלוותו המנותקת של האישי, חלק נכבד מחיי המעשיים היטלטל ברכבת ההרים של הפוליטי.

לכן, כשדנה אלכסנדר, חברתי לקבוצת העמיתים של "שחרית", הציעה, כדבריה ש"נכתוב ביחד משהו על הכיבוש... לפתח שפה משותפת כדי לדבר עליו... פעילת זכויות אדם אשכנזית מתל אביב ומתנחל מזרחי דתי מתקוע מדברים על הכיבוש", הרגשתי שזו הזדמנות לנסות ולהכיר טוב יותר את המקומות הלא-מדוברים הללו ביני לבין עצמי. להבין אילו עולמות אידיאולוגיים, רגשיים, אינטלקטואליים ומעמדיים יוצרים את המתח האישי-פוליטי שאני חי בו. המסגרת של דיאלוג נראתה לי מתאימה מאוד: במקום מסה רשמית המצהירה על עצמה כסגורה הרמטית ובעל תואם פנימי בין חלקיה - שיחה דינאמית ופתוחה, שמכיוון שאיננה נדרשת לניסוח סופי של עמדה מגובשת, מאפשרת להביא חלקים רבים יותר של האישיות, ולפיכך אמיתית וכנה יותר. אך בעיקר - מפגש בלתי אמצעי עם נקודת מבט הפוכה-לכאורה משלי, התמודדות עם קול בחברה הישראלית המותח עלי ביקורת קשה ללא הרף, המבקש לנער את תפיסתי המוסרית, המפנה מולי אצבע מאשימה. אני יודע המפגש עם זולת רחוק ממני, מפחיד ומכאיב אך גם מצמיח ומחזק.

אדם שלום,

אני שמחה ונרגשת לפתוח את הדיאלוג שלנו. דיאלוג על ההתנחלויות.

גם אני. ולצד השמחה על הדיאלוג, יש גם עצב לקראת העיסוק בנושא המורכב והכואב.

יש כמה שאלות מקדימות שעולות לגבי הדיאלוג הזה, עוד בטרם נצלול לתוכו. אני אנסה להתייחס אליהן, ואז לעבור לדבר עצמו.

למה התנחלויות דווקא? כי נדמה שבישראל היחס כלפי ההתנחלויות הפך למסמן אולי הבולט ביותר של החלוקה בין ימין לשמאל. בשאלה כיצד ניתן וראוי לפתור את הסכסוך עם הפלסטינים נראה שקיימת מבוכה לא קטנה בשני המחנות. זה אמנם דיון שמחייב דיאלוג עם הפלסטינים, ולא דיאלוג פנימי בתוכנו. אבל נראה שנדיר יהיה למצוא מישהו בשמאל שיש לו יחס חיובי כלפי ההתנחלויות, ומישהו בימין שרואה בהתנחלויות טעות היסטורית שכולנו משלמים עליה ביוקר.

האם נושא ההתנחלויות הוא אכן המסמן הבולט של החלוקה ימין/שמאל? לא בטוח. בכל אופן, השאלה "למה התנחלויות דווקא" מעניינת אותי לגבייך - מדוע דווקא הנושא הזה בדמך? ברור מדוע הוא משמעותי בשבילי - אני גר בהתנחלות. לכן זה דיון על הבית שלי, על הקהילה שלי, על החברה בה אני חי. והדיון מסתיר מאחוריו חרב מתהפכת ושמה פינוי, טרנספר, גירוש, איך שתקראי לזה.

צריך לשים על השולחן את חוסר הסימטריות בינינו:

מנקודת מבטך, מדובר בעניין מוסרי, בו את מגויסת כלפי "אחר" שאיננו נוכח כאן. מנקודת מבטך, מדובר קודם כל בעניין קיומי - החיים שלי בצורתם הנוכחית, ורק אחר כך יש כאן דיון מוסרי, בדומה לך. אי אפשר להתעלם מההשפעה האדירה שיש לעניין הקיומי על התפיסה המוסרית שלי, כפי שאי אפשר להתעלם מההשפעה שיש לחיים שלך בקהילה אחרת, עם ערכיה הייחודיים, על התפיסה המוסרית שלך.

ומדוע הזמנתי דווקא אותך, אדם, לנהל את הדיאלוג הזה? כי נדמה שבנושאים אחרים שמפלים את החברה בישראל יש לנו דווקא מכה משותף ערכי רחב מאוד. מתוך ההיכרות

בינינו, אני יכולה לומר שאני לא חושדת בך בגזענות או בתחושת עליונות כלפי פלסטינים. אני מכירה אותך כאדם אמפתי שמסוגל לצאת מעורו ולראות את הדברים מנקודות מבט שונות משלו, וכמי שבסך הכל דוגל, כמוני, בערכים הומניסטיים של פתיחות, פלורליזם, אהבת אדם באשר הוא ואכפתיות כלפי הזולת. אתה דתי, אני חילונית; אתה מזרחי, אני אשכנזית; אתה גר בתקוע שבגוש עציון, אני גרה בתל אביב. על אף "הניגודים" האלה בין הזהויות שלנו, אני חשה שאנחנו חולקים בסיס ערכי משותף רחב. שבמציאות אחרת, יכולנו להשתייך לאותו מחנה פוליטי.

מסכים עם רוב דברייך, אך לגבי הסיפא - האמנם יכולנו להשתייך לאותו מחנה פוליטי? נדמה לי שיש כאן הזמנה חד צדדית: את מזמינה אותי להשתייך למחנה הליברלי, ובצדק: אני חולק ערכים משותפים רבים עימו. אבל האם אני יכול להזמין אותך להשתייך למחנה הנוסף שאלי אני שייך? המחנה הלאומי, המסורתי, ששורשיו נטועים אלפי שנים במקום הזה? יש לי תחושה שהנקודה הזו מרכזית לדיון בינינו: בעוד אני מרגיש כאזרח (חסר, קרוע) של שני העולמות - הלאומי וההומניסטי, הדתי והחילוני, המזרחי והמערבי, הלוקאלי והגלובאלי - נדמה לי שאת אזרחית של עולם אחד, ולכן מתפלת על הדואליות הערכית שאת מזהה אצלי.

נדמה לי שכמו בתורת היחסות, המרחב והזמן שלנו קשורים זה בזה. מי שחי ב"מקום הגדול" - אזרח העולם - חי בדרך כלל את הזמן הקטן, ההווה. ומי שחי ב"מקום הקטן" - הלאומיים, או אלה שנשארים פה גם מחוסר ברירה - חי בדרך כלל יותר את "הזמן הגדול", ומחובר לעבר באמצעות מסורת, זיכרון לאומי או מיתוס. העולם שמזמין אותי לחיות בהתנחלות הוא עולם ששורשיו נוגעים במיתוס היהודי. על גבי הבסיס הזה אפשר למצוא הרבה מאוד נימוקים למה ההתנחלויות הן מעשה מוסרי וביטחוני.

אז בעצם מטרת הדיאלוג הזה, מבחינתך, היא לנסות להבין לעומק את המחלוקת בינינו על ההתנחלויות: איפה נפרדות הנחות המוצא הערכיות שלנו, באופן שמאפשר לנו לנקוט עמדות שונות כלפי ההתנחלויות? או שמא מדובר בפרשנות שונה של המציאות שמובילה אותנו לעמדות השונות? זה המקום שאני מקווה מאוד שנצליח לחשוף מתוך הדיאלוג בינינו, כדי שנוכל אולי להסיק ממנו תובנות יותר רחבות

שאיך פה דיון על ההתנחלויות דווקא.

כלומר, עצם ההתנגדות (האלימה לעתים) שלהם לשליטה שלנו הופכת עילה להצדקת המשך ההשתלטות (האלימה תמיד) שלנו שוב אני מרגיש שאת מציגה מציאות בשחור-לבן. לתפיסתי, ההתנגדות שלהם אלימה לעיתים (ולעיתים אלימה מאוד), וההתנהלות שלנו גם היא אלימה לעיתים (ולעיתים אלימה מאוד).

(ומקרה עאהד תמימי האחרון ממחיש מצוין את היחס הזה - נערה לא חמושה שמתעמתת עם חיילים חמושים שעומדים בחצר ביתה נתפסת כאויבת מסוכנת שיש להחזיק במעצר, כשצבעיה הבהירים ולבושה המערבי מקשים להלביש עליה את דימוי הפלסטינית הפרימיטיבית). כלומר, הופכים את הפלסטינים לעם נחות וכנוע ובו זמנית לאויב נחוש ומר שיש להכניעו בכל הכוח - ורק כך ניתן להצדיק את המשך התיישבותנו בשטחים על חשבון הפלסטינים והמשך שליטתנו בגורלם. זה לא קשור למתנחלים. זה קשור לתפיסות מסוימות של ישראלים מסוימים. בעיני דווקא יותר מהסוג שגר ממערב לקו הירוק. באופן כללי, נדמה לי שמי שחי במנותק מהם, רואה אותם כמפלצת החיה מעבר לקווי הגבול. מי שחי לצידם, רואה בהם כל מיני צדדים: פועלים קשי יום, תושבי כפר פרוזאיים למדי, שבאבניקים שזורקים אבנים מבלי לחשוב על התוצאות האפשריות, מחבלים שמעוניינים בהרג, שוחרי שלום שמבקשים שלא להזדהות מאימת הרשות הפלסטינית, ורבים אחרים.

אני מכירה את הטיעון שההתיישבות בשטחים אינה אלא המשך הציונות, ולא שונה מהותית ממה שעשו הציונים לפני קום המדינה (וגם אחריו). אז אם היה מוצדק מוסרית ליישב את הארץ ולתפוס מקומות שהיו מיושבים בערבים כחלק מהקמת המדינה, מוצדק לעשות זאת גם כיום, כחלק מחיזוק המדינה, ובמיוחד כאשר מדובר בשטחים שנושאים מטען היסטורי ודתי הרבה יותר משמעותי מהשטחים שבתוך גבולות הקו הירוק. אף אחד כיום לא מקים יישוב חדש, לא מעבר לקו הירוק ולא בתוך הקו הירוק. הטיעון של "המשך הציונות" או "ארץ אבותינו" היה רלוונטי לתקופת ההתנחלות עצמה, ותמך בהקמה של התנחלויות חדשות, אבל אנחנו שני דורות קדימה. גדל על האדמה הזו דור שלישי ורביעי. הדיון צריך לעסוק בהווה, לא בעבר.

על המחלוקת הזו בחברה הישראלית בכלל. ברור לי, ואני מניחה שגם לך, שאף אחד מאתנו לא "מייצג" אב-טיפוס של המחנה שלו או שלה - לא אני של "השמאל התל אביבי" ולא אתה של "המתנחלים". ועם זאת נדמה שבעניין היחס כלפי ההתנחלויות, אנחנו דווקא די מייצגים. אני מבחינת אוחזת בתפיסה שנדמה לי שמייצגת נאמנה את תפיסת "השמאל" כלפי התנחלויות (אני שמה "שמאל" בגרשיים משום שאני לא רוצה כרגע להיכנס להגדרות של שמאל). מפעל ההתנחלויות מסמל, בעיני, את הצד האפל של המפעל הציוני: יצר של השתלטות על שטח שמתעלם במודע ממי שנמצאים שם, מצרכיהם, מזיקותיהם אל אותו שטח.

בעיני, זו הכללה. אי אפשר לתלות את כל מפעל ההתנחלויות ב"יצר השתלטות". השטח נכבש במהלך מלחמה שראשיתה בתוקפנות ירדנית. נעשו אינספור ניסיונות מדיניים להעניק לפלסטינים מדינה משלהם בשטחים הללו, שנכשלו פעם אחר פעם בשל העמדה הבלתי מתפשרת של הפלסטינים. לחילופין, יש מי שרואים בהתיישבות ביו"ש הכרח ביטחוני - וזה אינו "יצר השתלטות".

האם ישנה התעלמות במודע ממי שנמצאים שם? גם פה נדרשת עמדה מורכבת יותר מ"כן" או "לא". יש התפתחויות שונות מאז 67', תקופות של עליות וירידות ברגישות השלטון לאוכלוסייה הפלסטינית. בנוסף, יש תחומים בהם שוררת התעלמות מצרכיהם של הפלסטינים ומזיקתם לשטח, ויש תחומים בהם קיימת הכרה ברורה בצרכיהם ובזיקתם לאדמה. בנוסף, ברור שיש בעלי תפקידים אטומים, ואחרים בעלי גישה הומאנית יותר.

וכדי ליישב את אותה השתלטות עם דימוי עצמי מוסרי, עושים שני מהלכים מקבילים כלפי הילידים הערבים: האחד קולוניאליסטי קלאסי (ובאן היותה של הציונות תנועה לאומית מערבית שמגיעה למזרח היא חלק מרכזי בסיפור) - להתייחס אל הילידים כפרימיטיביים, כנחותים מאתנו, ככאלה שיהיו מוכנים לקבל את אדונתנו ואפילו להודות לנו על שהצלנו אותם מעצמם והובלנו אותם אל הקידמה (כך בערך כתב גדי טאוב לא מזמן ב"הארץ"); והשני - להפוך את הילידים לאויבים אלימים, למי שרוצים לכלותנו. לא הפכנו אותם לאויבים אלימים. הסכסוך הערבי-יהודי התקיים בצורות שונות גם לפני הציונות, ובשורשו הוא דתי. בנוסף, המהלכים הללו, כפי שכתבת, קשורים לפרויקט הציוני, כך

אז נכון, יש דמיון ברור, ואין ספק שסביב הקמת המדינה נעשו מעשי זוועה שבעיני, לפחות, לא היו נחוצים להקמת המדינה, ובוודאי שעצם ההצדקה המוסרית להקמת המדינה לא הצדיקה אותם. אבל בעיני ההבדל המשמעותי יותר הוא מה שקרה אחר כך. אחרי כל זוועות הנכבה, הערבים שנשארו בתוך גבולות המדינה הוכרו - ברמה ההצהרתית והפורמלית - כאזרחים שווי-זכויות. ברור שבין הרמה ההצהרתית למציאות החיים הפער היה תהומי, ואמנם הוא קטן עם השנים, אך הוא עדיין עצום. ובכל זאת, קיים הבדל מהותי בין מצב של הכרה בפלסטינים בתוך ישראל כאזרחים שווי-זכויות, למצב של אי-הכרה בפלסטינים ותושבי השטחים כבעלי הזכות להיות שותפים לקביעת גורלם. זה ההבדל התהומי שבין דמוקרטיה פגומה (אפילו מאוד) למשטר צבאי, בתוספת מצב של אפרטהייד (מערכות חוק נפרדות, ולא שוות, לשתי הקבוצות החיות באותו מרחב).

נכון. זה נורא שהפלסטינים חיים תחת שלטון צבאי

ומשוללי זכויות דמוקרטיות. וזה עיוות שחייבים לתקן. איך מתקנים? זו שאלה קשה. כי משני העברים יש תהום: מדינה פלסטינית נושאת בקרבה פוטנציאל של איום קיומי, ומדינת כל אזרחיה נושאת בקרבה איום קיומי גם אם מסוג אחר. אז כרגע יש פלונטר אמיתי, שאולי בעשורים הקרובים לא ייפתר. מתי ייפתר? אולי כששני העמים יחלימו מהטרואומות הקשות, ואז יהיה אפשר לעשות צעד קדימה. אולי כשהנהגה הפלסטינית תכיר במדינה ישראל כמדינה יהודית. בינתיים, ברור לי שאפשר להקל את חייהם של הפלסטינים הרבה יותר, גם מבלי לשנות מהותית את המצב. קיימים אינספור פתרונות "קטנים".

אז בעצם מה שחשוב לי לשמוע ממך, אדם, הוא איך אתה רואה מנקודת מבטך את המצב שתיארת, ואיך אתה מיישב את מפעל ההתנחלויות עם העולם הערכי שלך. וכמובן כל דבר אחר שתמצא להגיב אליו במגילה הארוכה הזאת שכתבת.

התחלתי לענות על השאלה הזו בגוף הטקסט. בכל מקרה אני מחכה לשאלה הישירה, בלי סאב-טקסטים וסובלימציות: **כיצד זה ייתכן שאתה, אדם, שותף מלא לעוול של דיכוי העם הפלסטיני?**

2 בסוף החלק הראשון של הדיאלוג זרקת לי כפפה - ואני מרימה אותה. כן, זאת השאלה. אתה ניסחת אותה בצורה יותר ישירה ובוטה מכפי שאני העזתי. מה היחס שלך לשאלה זו? האם זו רק שאלה שאתה שם בפי ומחכה לה, או שזו שאלה שאתה מזדהה עמה, שאתה אולי אפילו שואל את עצמך ומנסה לענות עליה?

כתבתי את השאלה באופן אירוני, כנקודת המבט שלך עלי. רציתי להציף את ההאשמה שחשתי ממך, ושעימה נוח לי להתמודד באופן ישיר.

אני מזהה בשאלה זו שלושה חלקים: "העוול של דיכוי העם הפלסטיני" - זה חלק שמתאר את מצב הכיבוש (בלשוני), השליטה בעם אחר (אולי בלשוני). "שותף מלא" - זה חלק שמתייחס לאחריות למצב. "כיצד זה יתכן" - זה החלק השאלתי, שמבקש הסבר או הצדקה. אם יש כאן סוג של כתב אישום (ואני מבינה שאתה מרגיש בדיאלוג הזה כמי שמואשם, ושאיני בתפקיד המאשימה, או כפי שהייתי מעדיפה לחשוב, החוקרת המנסה להבין) - אז יש כאן את המעשה, האחראי לו, וההסבר. אז נתחיל מתיאור המעשה.

בין אם את מאשימה אותי או חוקרת המנסה להבין את עמדתך, חשוב להבהיר שמבחינתך אני בעמדת נחיתות בטקסט הזה - נקודת המוצא, ה"אני" של הדיאלוג הוא את, ואילו אני - ה"אחר". מושא המחקר או הנאשם, הוא זה שאותו יש להבין מתוך הפרספקטיבה שלך. אם יש כאן דיאלוג בין שני סובייקטים אז הוא צריך להתקיים בנקודת מפגש ערכית שמקובלת על שנינו, וזה אומר, לתפיסתי, שאת לא "חוקרת המנסה להבין" אלא דנה, המעוניינת בדיאלוג.

"דיכוי של העם הפלסטיני" - אני מבינה שזה הניסוח שאתה שם בפי, ושלא היית מתאר במילים אלה את הכיבוש. נכון. אבל למרות הבדלי הניסוח, אני מסיקה מהדברים שכתבת שאתה כן מזהה את העוול המוסרי הקשה שבמצב הקיים. אז בהקשר הזה, נדמה לי שאין בינינו חילוקי דעות, וזה לא מפתיע. יש בדברים שלך הן זיהוי של העוול, והן זיהוי של החובה המוסרית לתקנו. על מי מוטלת החובה הזו?

על החברה הישראלית כולה, ואני בתוכה.

זה מביא אותי לחלק השני של השאלה, של האחרייות: "שותף מלא".

אני שותף מלא, וגם את שותפה מלאה (כוונתי לאו דווקא אלייך ספציפית, אלא לחברה הישראלית כולה). הסיפור מתחיל בתש"ח ולא ב-67. לתיקון של עוול יש מחיר, ואם את רוצה לשלם אותו במלואו, הוא מתחיל הרבה יותר מוקדם ממה שהחברה הישראלית מוכנה ויכולה לשלם.

אני חייבת לומר שמתוך הדברים שכתבת, אני לא מוצאת הכרה באחריות, אישית שלך או קולקטיבית של המתנחלים או של ישראל בכלל. לפני שאפרט, אני רוצה רק לומר שאי-לקיחת אחריות על המצב בשטחים, וגרוע מזה, השלכתה על אחרים (בדרך כלל הפלסטינים), זו עמדה שמאוד מאפיינת בעיני את השיח של המיינסטרים הישראלי - בפוליטיקה, בתקשורת, בשיח היומיומי - ולא רק של הימין. זו תרומתו המכרעת של אהוד ברק ("אין פרטנר") לגישה הישראלית לסכסוך, והיא גרמה יותר נזק, בעיני, מכל אמירה או פעולה של כל פוליטיקאי מהימין (טוב, אהוד ברק הוא מבחינתי ימין לכל דבר). ומשום כך יש לי עניין מיוחד לנתח ולהבין כיצד אתה מבסס את הגישה שמסירה מעלינו, בפועל, את האחריות לעוול המוסרי שמתרחש בשטחים (ומכאן גם לתיקונו).

ראשית אני חלוק עלייך בהגדרה החד-צדדית של העוול המוסרי. לפי תפיסתך, כפי שאני מבין אותה, הפלסטינים הם קורבנות בלבד ואינם אחראים בשום אופן לגורלם, ואילו מדינת ישראל והמתנחלים הם המעוולים. לתפיסתי, לשני הצדדים יש אחריות על המצב, וכרגע עיקרה מונח על כתפי הפלסטינים.

השאלה שלך מחדדת אצלי שאלה כללית על העמדה שלך. כשיהודי מתוודה בתפילה "אשמנו, בגדנו", הוא מכה על החזה שלו, לא על החזה של רעהו. אדם מחויב בחשבון נפש עצמי. אבל בדין הזה, וגם בעמדה המוכרת של השמאל, הווידוי נעשה תוך הכאה של מישוהו אחר - "אשמת, בגדת...". על איזה פודיום מוסרי את עומדת כשאת מאשימה אותי בהסרת האחריות ל"עוול המוסרי"? והאם לא נכון להכניס לדין הזה את המקומות שבהם את אשמה?

אני רוצה להתייחס לדרכים שבהן, בעיני, אתה מסיר מעצמך, מאתנו הישראלים, אחריות.

1 - הצגת המצב כסכסוך סימטרי: בראייתי, יש כאן מצב א-סימטרי מובהק, של שליטה של עם אחד על עם אחר, שלילת זכויות על-ידי מדינה כובשת של תושבי שטח הכבוש על-ידה. מצד אחד אתה מכיר במצב זה. ומצד שני, אתה חוזר ומציג את המצב כסכסוך סימטרי. כדבריך: "הסכסוך הערבי-יהודי התקיים בצורות שונות גם לפני הציונות, ובשורשו הוא דתי". זה לא אומר שהסכסוך סימטרי, אלא שיש לו שורשים עמוקים הרבה יותר, ושאי אפשר לבדד את המצב מהקונטקסט הרחב שלו. לשני הצדדים טראומות שמהן הם צריכים "להחלים", שני הצדדים מפעילים אלימות. אתה מציע פרשנויות היסטוריות שונות לשאלה על מי מוטלת "האשמה" ליצירת המצב. אני כמובן חולקת על הפרשנויות שלך, כפי שצפית, אבל זה לא רלוואנטי לצורך העניין. אני ממש מתקשה להבין - ואשמח אם תסביר - איך מצב שבו יש מדינה שולטת ואוכלוסיה אזרחית נשלטת ומשוללת זכויות דמוקרטיות בסיסיות, יכול להיות מוצג כ"סכסוך" סימטרי, שהאחריות לקיומו ולחתימה לסימו מוטלת באופן שווה על שני הצדדים (שלא לומר - בעיקר על הצד הנשלט)? לא כתבתי שיש סימטריה, אלא שיש שני צדדים שמפעילים אלימות. באותה נימה, אני מתקשה להבין איך את מצליחה לראות את הסכסוך באופן כה חד-צדדי ופשטני של טובים ורעים, בני חושך ובני אור, חזקים וחלשים, קרבנות ומעוולים. ישראל בוחרת להמשיך לשלוט, ויש בכוחה לוותר על השליטה. הפלסטינים לא בוחרים להמשיך להישלט, ואין בכוחם להפסיק להישלט (הם יכולים רק לנסות להתנגד, ואת זה הם עושים). אין בכוחם להפסיק להישלט? הנה הצעה: להסכים להצעות שלום כאלו ואחרות שהוצעו להם בלי סוף במשך שלושת העשורים האחרונים, הם יכולים לוותר על שאיפתם הנצחית לסלק את היהודים מפלסטין שאינה ביתם, והם יכולים לוותר על זכות השיבה. והאם לא ברור תפקידן של ההתנחלויות בהנצחת המצב? הרי קיומן של ההתנחלויות, שהוא בברור באחריותה הבלעדית של ישראל, הוא מכשול מרכזי ביותר, אם לא המכשול, לסיום מצב השליטה בפלסטינים. שוב, אני לא נכנסת כאן לשאלת הפתרון - איך זה ייעשה - אבל האם בשאלה אצל מי נמצאים המפתחות לפתרון, והאחריות להשתמש בהם, לא ברור שעיקר השליטה, ולכן גם האחריות, בידי ישראל?

אינם מבטלים זה את זה. האם הקריאה שלך את המצב "אובייקטיבית" ואילו שלי "סובייקטיבית"?

נמשיך במצב הכלכלי. משפחות הורי הגיעו לארץ חסרות כל, פשוטו כמשמעו. סב אחד עבד כמשחזר סכינים, אחר כסוור בנמל תל אביב. הון גדול לא מסתתר אצלנו במשפחה. אחרי שהתחתנתי (וגם לפני), נאלצתי להסתדר ללא תמיכה. לא יכולתי לשכור דירה בירושלים. אבל בהתנחלויות קיבלתי קרוואן ב-800 ש"ח לחודש. לגור בדימונה/ירוחם/שדרות? לא בא בחשבון. לא רוצה לחזור אחורה. לא רוצה שיכון רכבות ליד מרכז מסחרי מאובק משנות השישים.

עכשיו מבחינה אידיאולוגית. ההורים שלי חזרו בתשובה כשהייתי בן שש. הם הצטרפו לזרם הדתי לאומי של ישיבת מרכז הרב. בית הספר היסודי, התיכון, הישיבה הגבוהה, כולם הנחילו לי ולחברי עולם ערכי דתי שבו ארץ ישראל שלנו, שבנו אליה אחרי אלפי שנים. זהו שיא גאולי, מתנה אלוהית שיש לאחוז בה בשתי ידיים. גדלנו על טענת רש"י, לפיה התורה מתחילה בסיפור בראשית כדי "שאם יאמרו אומות העולם, ליסטים אתם, שכבשתם לכם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם, כל הארץ של הקב"ה היא, ונתנה לאשר ישר בעיניו, וברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם".

עכשיו שאלה על השפה שלך, שנדמית כ"נקייה" יותר. בזמנו שאלתי אותך על הגירוש מגוש קטיף, ואיך העמדה ההומניסטית שלך הסתדרה עם זה. התשובה שלך הייתה שלא הצטערת, כי בעינייך זה היה פינוי הווילה של בעל האחוזה במשטר האפרטהייד בדרום אפריקה, מעין מהפכה מעמדית מרקסיסטית כזו שבה הטובים, בני המעמד הנמוך, סוף סוף נצחו. בעיני, התשובה שלך משקפת את השפה האחת שאת דוברת, ואת חוסר האפשרות שלה לראות את ה"אחר" השונה ממך, לחלוטין, שהסיפור שהוא מספר לעצמו שונה משלך: שיבה לארץ, החייאת השממה, ולבסוף גירוש מן הבית. את לא מסכימה עם הסיפור? זה בסדר. אבל העדר ההזדהות הרגשית שלך מעיד על חוסר אפשרות להחזיק בשתי נקודות מבט שונות בו זמנית, לראות את נקודת מבטו של האחר האולטימטיבי שלך, שהוא לא הפלסטיני אלא המתנחל. אני משער שהבחירה לגלות אמפטיה כלפי "אחר" מסוג אחד בלבד, קשורה לחוויות החיים שלך.

בשפה הדתית שלי (ספציפית, המושפעת מהגות הרב קוק וממשיכי דרכו), ההתנחלויות הן חלק מרכזי במהלך שיבת העם היהודי לארצו לאחר אלפי שנות גלות, ולכן מטרתן איננה דיכוי הפלסטינים אלא חיבור מחדש וגאולי של העם והאדמה. בשפה הלא-דתית, הנימוק המרכזי הוא ביטחוני: הפלסטינים מאיימים על קיומה של מדינת ישראל, ומובן שמדינה פלסטינית תהיה איום אסטרטגי עצום על ישראל, בייחוד במצבו הנוכחי של העולם הערבי מסביב. מוסרית, השטחים הללו היו בידי האפוטרופוס הירדני, כבשנו אותם אחרי שירדן פתחה במלחמה, ולכן אין פה שום בעיה מוסרית מבחינת השליטה על השטח. הבעיה המוסרית היא שלפרטים הפלסטינים אין זכויות אזרח בישראל, ועליה צריך לדבר.

אבל מה שחשוב בעיניי היא הפרספקטיבה שממנה אנו רואים את הדברים, ומה יוצר את הפרספקטיבה הזו. מנקודת המבט שלי, הפרספקטיבה שלך מאוד "מלמעלה", מתוך נקודה ארכימדית, כאילו מחוץ לסיפור, שיכולה להשוות בין הישראלים לפלסטינים. בעיני זה אינו מבט נייטראלי. הוא מבוסס על חוויות החיים שלך, על המקום שממנו באת. הפרספקטיבה שלי נמוכה יותר, ואכן משקיפה מתוך ה"אנחנו" אל ה"הם". מה יצר את הפרספקטיבה שלי?

נתחיל מבחינה משפחתית. אבי נכד לעולים מתימן שהתגוררו בכפר הסילוואן במזרח ירושלים. לא מבחירה, אגב: אם היו מציעים להם להתגורר בצפון תל אביב הם לא היו מסרבים. סבי שירת בלח"י, באצ"ל, כמפקד בצה"ל, ובששת הימים השתתף בשחרור העיר העתיקה. אחיו נהרג בקרבות תש"ח בגזה. מצד אימי-עולים מטורקיה שהתגוררו ביפו ולאחר מכן בבת ים. בני המשפחה שירתו בהגנה ובפלמ"ח. נולדתי לאב בוגר מלחמת יום כיפור. אחיו שירת בשב"כ, ואח אחר היה בקרב סולטן יעקב. התבגרתי בירושלים בצל הפיגועים הקשים של האינתיפאדה השנייה. רבים מהמגזר אליו אני שייך, נהרגו אז. דוד של אשתי, רופא המטולוג, נהרג מכדור פלסטיני בדרך לביתו בכרמי צור. אביה נפצע מיירי מחבלים בדרך לביתו. העולם שבתוכו גדלתי הוא עולם שבו שורר מצב מלחמה בינינו לביןם. אולי סיפור החיים האישי הזה עוזר לך להבין מדוע העולם של ההתנחלויות הוא חלק מהחיים שלי. מן הסתם, העולמות הערכיים שנגזרים מסיפור חיים משפחתי כמו שלי ומסיפור חיים משפחתי כמו שלך, שונים ולעיתים סותרים, אך

2 - דה-פוליטיזציה: התיאור שלך את המצב בשטחים עושה לו דה-פוליטיזציה. אין יחסי כוח, יש טראומות (שיח פסיכולוגי הוא במהותו לא-פוליטי). להוסיף את המימד הפסיכולוגי זה לא לעשות דה-פוליטיזציה, זה להבין את מה שמהווה בסיס ומצע לפוליטי. הצגתי את איך שאני רואה את הנרטיב הישראלי כלפי הפלסטינים, ומול זה אתה טוען שיש רק "תפיסות מסוימות של ישראלים מסוימים", ושדווקא מתנחלים רואים את הפלסטינים בצורה מורכבת ומגוונת יותר מישראלים שחיים בתוך הקו הירוק. אין כמוכן שתירה בין הדברים: יכול להיות נרטיב לאומי, שמשרת מטרות פוליטיות, וזה לא מונע מאנשים להיות בעלי כל מיני גישות שונות בחיי יום יום. פירוק השיח הפוליטי על ההתנחלויות לשיח פסיכולוגי של אנשים בודדים זו בעיני דרך להתפרק מאחריות קולקטיבית, להתעלם מיחסי הכוח, ולהעביר את כל הדיון לפסים של מציאות יומיומית. הדה-פוליטיזציה מאפשרת את הנצחת יחסי הכוחות הפוליטיים של שולט-נשלט שחולשים גם על חיי היום יום של ישראלים ופלסטינים בשטחים. ראשית, זה שיח פסיכולוגי של קולקטיבים, לא של אנשים בודדים. שנית, את רואה את המציאות דרך יחסי הכוח הגדולים, דרך התקשורת, דרך האקדמיה, דרך הפוליטיקה, דרך המשפט, אני רואה את המציאות דרך העולם הפיזי שמקיף אותי, דרך האנשים שאני פוגש. ודרך אלה, אני מוצא שהטראומות מתוות את היחסים החברתיים שמולידים את המציאות הפוליטית.

3 - התמקדות בהווה: אתה מסתכל על ההתנחלויות כעובדה מוגמרת. כבר גדלו שם דור שלישי ורביעי, ולכן שאלת ההצדקה המוסרית להקמת ההתנחלויות היא כבר "מיושנת": "הדיון צריך לעסוק בהווה, לא בעבר." אז קודם כל עובדתית, האידיאולוגיה של התנחלות לשם תפיסת חזקה בקרקע ומניעתה מערבים ממשיכה להיות פעילה, מעבר לקו הירוק ובתוכו (כיום בעיקר בנגב), כך שהשאלה ממש לא מיושנת. אך הניסיון להציג את המחלוקת על עצם הקמת ההתנחלויות כנחלת העבר נראה לי כדרך נוספת לסתום את הגולל על הדיון הערכי סביב מפעל ההתנחלויות, ובכך גם לחמוק משאלת האחריות הנלווית לו. ולי נראה שזו עמדה הומניסטית: מי שגר על אדמה, לא יפונה ממנה. אם את רוצה ללכת לעבר ולראות מי צודק, אז מול 10 דורות פלסטיניים אחורה אפשר להציב את הקשר המקראי בין עם ישראל לארצו. מה ההבדל בין 10 דורות או 100 דורות

אחורה לעניין הצדק ההיסטורי? ואם כבר מחליטים על פינוי ה"מעולים" לטובת הצדק הטהור, אז הפינוי צריך לכלול את כל הבעלויות הלא-מוסריות על האדמה - בדואים, קיבוצניקים, פלסטינים, בעלי בתים עשירים בקטמון וביפו. ולהתחיל מוקדם בבקשה, לפחות בראשית המעשה הציוני. זה לא רלוונטי, ולכן אני מציע להתמקד בהווה. נולד דור רביעי בהתנחלויות. אי אפשר להחזיר את הגלגל אחורה בשם הצדק המוחלט. אגב, יש גם מידה של חוסר-עקביות ביחס שלך לזמן. אין לך בעיה לנבור בעבר כדי להטיל את האשמה במצב על הפלסטינים; וגם כשאתה מתאר את עולמך, אתה מתאר את החיבור אל "שנים הארוכות של העבר באמצעות המסורת, באמצעות הזיכרון הלאומי, באמצעות המיתולוגיה". אבל בנושא ההתנחלויות - סיפוח של עשרות שנים בודדות - אתה לא מסתכל אחורה אלא מתמקד בהווה.

4 - אין פתרון: דרך נוספת להתחמק מאחריות היא לתאר את מצב השליטה שלנו בפלסטינים כסוג של גזירת גורל שאין לה, בעתיד הנראה לעין, שום פתרון. ואם אין פתרון, אז גם אף אחד לא אחראי לקדם פתרון. הפיתרון שלך הוא על חשבוננו בלבד. אני רוצה פיתרון שבו את לוקחת סיכון זהה לפחות לשלי. ומכיוון שאין כזה, ברור לי לחלוטין שחלק מהעמדה שלך קשורה לכך שאת לא משלמת מחיר. אותו דבר מבחינה מוסרית: את מטילה עלי את האשמה. ואני מטיל אותה עלייך בחזרה, כי את שייכת ללאום היהודי, שאחראי באותה מידה לפחות כמוני לכאב בצד הפלסטיני (ומאיפה הוודאות הזאת לגבי העתיד? אין לי וודאות לגבי העתיד. יש לי חשש גדול מפתרונות קסם אחרי כל הדם שנשפך פה מאז אוסלו. לדברייך מדינה פלסטינית נושאת בקרבה פוטנציאל של איום קיומי, וכך גם מדינת כל אזרחיה; ומדינת אפרטהייד - שכבר קיימת בהווה - לא? לא.) כי הרי כל פתרון יהיה כרוך בויתור בעיקר מהצד שלנו, השולט והנהנה מהמצב הקיים, ובוודאי במחיר כואב מצד מתנחלים. הידיעה המנחמת שאין פתרון משחררת מאחריות ומצדיקה את ההשלמה עם המצב הנתון, שהקורבן שלו הוא לא אנחנו. את כותבת "אנחנו" אבל בעצם מתכוונת אלי. כלומר זו העמדה של השמאל הישראלי: "אנחנו" אחראים למצב, ולכן "אנחנו" נשלם את המחיר - פינוי המתנחלים. אם את אחראית למצב את מוזמנת להשיב את שייח' מוניס לבעליו המקוריים. מתוך עמדת השלמה

זו, אפשר לחפש "פתרונות ביניים" ו"להקל" על פלסטינים. היותם במצב נשלט, נחות, ותלוי בחסדינו ההומאניים, היא כשלעצמה מצב נתון שלא מערערים עליו ולא מחפשים לו כל מוצא. אני בעד כמה שיותר פתרונות אפשריים שיעשו טוב לפלסטינים. אני נגד מהפכה גדולה שבוודאי תדמם זמן רב. ואם כבר כיוון של פיתרון, אז הכיוון לטעמי הוא מדינה יהודית אחד גדולה, שתצטרך להתמודד עם האיום הדמוגרפי הכרוך בהענקת זכויות שוות לפלסטינים. אז בשאלת השותפות שלנו כישראלים, ושלך בפרט כמתנחל, לעיוות המוסרי שמתרחש בשטחים - יש לנו מחלוקת רצינית. העמדה שלי היא שיש לנו, בתור הצד השולט והצד שהקים את ההתנחלויות שכה מקשות על תיקון העיוות, אחריות עיקרית. שכפי שכתבתי, מי שנדרש לשלם את מחירה זה לא "הישראלים" אלא המתנחלים ואני בתוכם. לא בלעדית, אבל בהחלט עיקרית. בידינו, כאמור, המפתחות וגם בידי הפלסטינים. אתה, לעומת זאת, נוקט בדרכים רטוריות שונות כדי להימנע מלהכיר באחריות זו, וניסיתי לפרק את העמדה שלך ולהבחין בהצדקות השונות. אני מזמינה אותך להתייחס להצדקות אלה כפי שהצגתי אותן, להסכים לאופן שבו הבנתי את עמדתך או לחלוק, להבהיר, לתקן.

שאלת האחריות היא קריטית מבחינתי, והיא גם נוגעת לשאלה ששאלת אותי: מדוע נושא ההתנחלויות כל כך משמעותי עבורי? התשובה מצויה במישור של האחריות. אני בצד הישראלי. עם כל הקוסמופוליטיות שאתה מייחס לי, אני לא מהאו"ם. אני ישראלית, אני בוחרת לחיות כאן מתוך הזדהות וחיבור עם המקום הזה ועם סיפורו של העם היהודי שאלי אני משתייכת, ומתוך תחושה מאוד עמוקה שזה ביתי. דווקא משום כך, אני חשה שותפה לעוול הנוראי של הכיבוש, שמדינתי אחראית לו, וחשה אחריות לעשות את מה שביכולתי כדי להביא לתיקון. יש הרבה מאוד עוולות וסבל בעולם, וגם כאן אצלנו. אבל השליטה האלימה והמתמשכת בפלסטינים, שלא רואים את סופה, על כל העוולות הקשות היומיומיות הכרוכות בה, היא עוול שהאחריות לו היא במובהק עלינו. דווקא תחושת השייכות החזקה שלי לקולקטיב הזה שנקרא מדינת ישראל היא שמטילה עלי את תחושת האחריות, שממנה אני לא יכולה להמלט מבלי למלט את עצמי מכאן. אני לא רוצה לעשות את הצעד הזה, אבל אני מבינה לליבם של

אלה שכן. תחושת השותפות בעוול כבדה מאוד, במיוחד כאשר האווירה הכללית היא התכחשות והשלמה עם המצב ועם הימשכותו ללא סוף כשאני קורא את דברייך, ומבין את נקודת מבטך, לעזוב את הארץ נשמע באמת מזמין, הן רגשית והן לוגית. מהלך כזה יהיה מצער מאוד, כיוון שבעיני, השמאל, גם הקיצוני, הוא חלק הכרחי במארג הכולל של הכוחות הדמוקרטיים כאן. כפי שאני לא מסוגל לחיות בקהילה הומוגנית, יהיה קשה לי מאוד עם הומוגניות לאומית. אני במידה רבה זקוק לשמאל, כפי שלדעתי, השמאל זקוק במידה רבה לכוחות הימניים ששומרים עליו.

ההתנחלויות, על תושביהן ועל מה שהן מסמלות בפוליטיקה הישראלית (ההוכחה החיה לכוחן, לשליטתנו בשטח ולעליונותנו, כשכל ויתור בנוגע להן נתפס ככניעה וכחולשה וגם: מוכנות לסיכון עצמי למען הכלל, חיבור ציוני לאדמה, יהדות ארץ ישראלית מתחדשת), הן מוקש מרכזי שעומד בפני הגעה להסדר עם הפלסטינים שיסיים את מצב הכיבוש, וזה מוקש שבאחריותנו הבלעדית. ולכן נושא ההתנחלויות הוא אמנם לא קיומי עבורי כמו עבורך, אבל הוא בהחלט בדמי. עוול הכיבוש מאפיל על כל דיון ערכי חשוב על מה שמתרחש בתוך החברה הישראלית פנימה, כאשר אנחנו כחברה וכמדינה שוללים מחברה שלמה שחיה לצידנו את האפשרות הבסיסית לשלוט בגורלה. כיצד אנשים ערכיים כמורך חיים עם הדיסוננס הזה ומסבירים אותו לעצמם היא חידה מרכזית עבורי שדורשת פיענוח.

החברה הפלסטינית מבקשת את היעלמותי מהמרחב. החברה הפלסטינית הראתה בתקופת האינתיפאדה השנייה שהיא מסוגלת לפגוע בחברה שלי באופן קשה מאוד, באלימות רצחנית בלתי נתפסת כלפי אזרחים, זקנים, נשים וטף. היא הוכיחה שברגע שהיא תשלוט בגורלה, היא תנסה להשמיד אותי. לכן הדמוקרטיה שלי מתגוננת ומונעת מהפלסטינים לשלוט בגורלם. לצד זאת, בואי נספור את הסכמי השלום שלא הבשילו עקב ההתנגדות הפלסטינית.

אז בנקודה זו אני מגיעה לחלק השלישי של אותה שאלה פותחת, והוא ההסבר, או ההצדקה, להשלמה עם מצב זה. אתה מצויר תמונה שבה לי יש זהות חד-ממדית וקוהרנטית, כאשר אני שייכת כל כולי למחנה הליברלי, החילוני, הקוסמופוליטי, ההומניסטי, ואני דוברת את שפתו של מחנה זה בלבד; ואילו אתה חי בכפל זהויות, כאשר אתה

שמקבל על עצמו את השלטון היהודי בארץ ישראל.

אני דווקא חושבת - ומעניין אותי מה דעתך על זה - שהעמדה של שליטה על עם אחר היא עמדה אנטי-יהודית מובהקת. היהדות היא מגוון ענק של זרמים, רבים מהם סותרים אחד את השני. כך שאפשר לומר שהיהדות שוללת לחלוטין שליטה על עם אחר, ואפשר גם לפרש טקסטים יהודיים באופן שקורא להשתלט על עמים עוינים. על כל פנים, הנושא הדתי הרלוונטי להתנחלויות הוא שיבתו של עם ישראל לאדמתו המקראית, לא שליטתו בפלסטינים ולגבי ההצדקה הלאומית - היא לא נחלתם של הדתיים-מסורתיים בלבד (ע"ע הציונות), והיא כבר מייצגת מתח פנימי בתוך השיח המערבי הליברלי. בכלל, ההצגה הבינארית של שני העולמות שאליהם אתה משתייך - "הלאומי וההומניסטי, הדתי והחילוני, המזרחי והמערבי, המקומי והעולמי" - נראית לי מטעה ולוקה במהותנות. אם נדייק, אז ברור שיש אזורי ביניים היברידיים, אבל גם בוודאי שיש מקומות שבהם החלוקה בינארית. לפחות אצלי. כל אחד מהצמדים הללו הוא לא דיכוטומיה אלא רצף. לא מדובר על קטבים המנוגדים זה לא זה אלא למימדים שונים של הקיום האנושי שמאז ומעולם - ונדמה לי שביתר שאת אצל היהודים - היו כרוכים אלה באלה ובאינטרקציה מתמדת. אתה שואל אם אתה יכול להזמין אותי לעולם שלך. אז תודה, כן, אבל למעשה אני כבר שם מבחינות רבות. כפי שכבר יכולת להבין, העולם שלי לא חף מהשתייכות לאומית, מזיקה מקומית עמוקה, מהכרת ערכו של הקדוש והנשגב אשמח לשמוע מהי המשמעות של הכרת ערכו של הקדוש והנשגב. ואני חיה כאן במזרח, ללא קשר למוצאי.

אז בקיצור, התשובה הזהותית לא סיפקה אותי.

משתייך גם לאותו מחנה כמוני, אך בה בעת משתייך למחנה נוסף: "לעולם שהוא דתי, מסורתי, בעל שורשים היסטוריים עמוקים מאוד שמגיעים על ציר העומק עד למיתוס היהודי, ועל ציר הרוחב עד לקצוות העם היהודי." הדואליות הזו יוצרת "סתירות ופרדוקסים" בלתי-נמנעים.

אני רוצה לאמץ את המטאפורה הלשונית. קודם כל אני חייבת לפתוח עם הקנאה שלי בדו-לשוניות שלך. היא מוסיפה לעולמך עושר עצום, שהלוואי שהיה לי הייתי שמחה מאוד להיות דוברת גם של השפה המסורתית, להיות בעלת גישה לעולם הרחב הזה של חוכמה אנושית ויהודית שנבנתה לאורך הדורות. אז אני אמנם לא דוברת את השפה, אבל אני בהחלט מכירה בה ובערכה הגדול.

אבל אדם יכול להיות דו-לשוני, ואפילו רב-לשוני, מבלי שהשפות השונות יעמדו בסתירה זו לזו. לא מסכים. יש שפות שלא מתיישבות זו עם זו. אף שפה לא מבטלת את השנייה, אלא ריבוי שפות רק מרחיב את יכולות החשיבה והביטוי. לכן אני חושבת שאתה עושה לעצמך חיים קלים מדי, כשאתה אומר שאתה משתייך לשני מחנות, דובר שתי שפות, ולכן חי בעולם מורכב של סתירות. האם השפה הדתית-מסורתית לא מכילה בתוכה גם ערכים המכונים "ליברליים", כמו כבוד לאחר, דאגה לרווחתו והכרה בהיותו שווה ערך? בהחלט. וגם ערכים כמו "עין תחת עין" או "לא תחונם", או הלכות מלכים של הרמב"ם, שסותרים את הערכים הליברליים. מי כמוך יודע שבתוך השפה הדתית-מסורתית ניתן להצדיק מגוון רחב מאוד של עמדות ערכיות, גם כאלה שיעלו בקנה אחד עם ערכים ליברליים, אף אם מקור ההצדקה להם יהיה שונה. יש כל מיני תתי-שפות דתיות. חלקן ליברליות, חלקן פונדמנטליסטיות. גדלתי בשפה הדתית המזרחית-מסורתית, תימנית ועיראקית, שלא הייתה ליברלית כלל וכלל, ומהצד השני בשפה הדתית-אשכנזית של ישיבות הרב קוק, שגם היא לא תמיד מתיישבת עם תפיסת עולם ליברלית. כך שאיני רואה כיצד השתייכותך לעולם דתי-מסורתי מכתובה הצדקה מוסרית להתנחלויות, על מחירן המוסרי הכבד של הנצחת השליטה בעם אחר. לצד העוול שגורם קיומן של ההתנחלויות תחת ריבונות ישראלית (מניעת סיוע הכיבוש ויצירת שלטון אפרטהייד בשטחים), מהו החיוב המוסרי בהן, שעולה מהדת או המסורת? עולה בדעתי "ואהבתם את הגר, כי גרים הייתם בארץ מצריים". אבל מיד עולה בדעתי גם הגדרת "גר תושב" שנוגעת לגוי

אפתח את החלק הבא בדיאלוג בקצת פירוט של הסיפור האישי שלי, במענה לשאלות שלך בהקשר זה. [הפירוט קוצר בעריכה: משפחה ניצולת שואה מפולין מצד אמי, שהגיעה לארץ ב-1948 - זוג הורים ושתי ילדות - חסרת כל, חיה עם משפחות נוספות בבית ערבי נטוש בעיר התחתית של חיפה, ומצליחה לעמוד על הרגליים מבחינה כלכלית הודות לשילומים מגרמניה, לצד עבודה קשה מכל הבא ליד. מצד אבי, משפחה ברלינאית שנמלטה מגרמניה הנאצית לדרום אפריקה, שם אבי גדל. אבי הגיע לארץ בחרותו, כתחנה די מקרית במסלול נידודי, בחיפוש אחר עבודה כאדריכל. נולדתי בתל אביב, אך את רוב ילדותי ביליתי בארה"ב, לאחר שהמשפחה נסעה לשם בעקבות לימודי דוקטורט של אבי, ונשארה. חזרתי לארץ בתחילת שנות העשרים לחיי, מתוך תחושה שכאן ביתי, ושכאן ארצה לגדל ילדים שיחוו שייכות טבעית למקום. אני חיה בתל אביב בדירה שבבעלותי.]

חבל שקוצר בעריכה. זו הרי בדיוק הנקודה שחתרתי אליה: שאמות המידה שלך לצדק נובעות מתוך סיפור החיים שלך. בדיוק כמו שלי.

אז אני מקווה שקיבלת תשובה לשאלתך לגבי הזיקה שלי לארץ. אני באה ממשפחה של פליטים ומהגרים, התלושים מכל מקום ומכל מסורת, כאלה שחשים זרות בכל מקום. הייתי כמהה למקום שאפשר לומר עליו בלב שלם שהוא הביתי, שבו אני מרגישה בבית, שאכפת לי ממנו ומעתידו. זאת לא זיקה דתית וגם לא בדיוק זיקה לאומית, אלא פשוט תחושת שייכות ובית, שאני יודעת שלא אחוש אותה בשום מקום אחר בעולם. תחושה שכאן הסיפור שלי, ושאני תוצר מובהק של הסיפור היהודי.

יש משמעות ליציבותך הכלכלית, ולאזור הגיאוגרפי שבו את גרה כחלק מהשתלשלות נסיבות חייך, על עמדתך הפוליטית. לכן, אני חוזר לנקודה שהטענות המוסריות שלך כלפי, הינן במידה רבה תוצר של פריבילגיה מעמדית. אם הייתי יליד תל אביב, על ההון הסימבולי והממשי המשתמע מכך ועל המארג החברתי שבתוכו הייתי פועל, ברור לי שהפרספקטיבה שלי לגבי אתגרי מדינת ישראל הייתה שונה לחלוטין.

רצית שאפרט לגבי "הכרת ערכו של הקדוש והנשגב". אני לא יודעת מה בדיוק לפרט, חוץ מזה שתמונת העולם הרציונליסטית של הנאורות נראית לי לוקה וחסרה, וגם יהירה. ברור לי שיש בעולם הזה כוחות שגדולים מאתנו בהרבה, כוחות של בריאה ושל הרס, שאנחנו לא מבינים אותם ולא יכולים להבין אותם. המקום הזה של חוסר-ידיעה, של פליאה, של ענווה, הוא שפותח פתח לקדוש ולנשגב. הקדושה של מה שגדול מאתנו ונשגב מבינתנו. בהיותי, כאמור, תלושה מכל מסורת, אני לא נותנת למקום הזה שם, ולא מחברת אליו טקסים, אבל לגמרי מכבדת את מי שכן עושה זאת, וזה נראה לי טבעי לחלוטין. יותר טבעי וראוי מאשר להכחיש את קיומו.

אז מה קורה כשהקדוש והנשגב שאחרים אוהזים בהם, כחלק ממסורת דתית ארוכת שנים, סותרים ערכים בסיסיים של תפיסת העולם שלך? מה קורה כתחושת הקדושה הקשורות למשכן התנ"כי בשילה, מתנגשות עם מציאות שבה נוכחות ישראלית בשילה פוגעת בחירותם של פלסטינים? מה קורה כאשר המיתוס העמוק, המהדהד אלפי שנים, של רחל אימנו, פוגש את קבר רחל עם רכבים צבאיים משוריינים ליד בית ג'אלה? כשדוד הבורח לדרום הר חברון משאול המלך, פוגש את ח'רבת סוסיא? מה יעשה יהודי שגדל על רגשות הקודש כלפי האדמה הזו, כאשר הוא רואה פלסטיני מבוגר עומד במחסום, פותח את הבגאז' לחייל צעיר, ונעמד בצד עד שעניינו יבורר? ומה הפתרון להתנגשות בין חלום בית המקדש והגעגוע לאבן השתייה, לכיפת הסלע המוזהבת?

גם אני לא יודע.

אבל אי אפשר לבטל את הקונפליקט הזה. זה נרטיב שאפשר להתווכח איתו אבל אי אפשר להתעלם ממנו, לפיו הקמת מדינת ישראל היא הסוף הטוב של אלפי שנות גלות וחורבן. גאולה פלאית שהופיעה אחרי שכלו כל הקיצין, פשוטו כמשמעו. לפיו, ההתיישבות ביהודה ושומרון היא סוף הסיפור, המימוש של ההבטחה האלוהית לעם. זה זיכרון קולקטיבי שלפיו חיים, וגם מתים. זו בעיני התשתית של הקונפליקט. האם כל מתנחל חי אותה באופן יומיומי? לא. אבל גם הישראלי לא חי את הכמיהה לציון, ובכל זאת היא מתווה את חייו במידה רבה.

עצמה ללא ההתנחלויות? עד כמה חוסר היציבות במדינות שמעבר לגבול יכולה להשפיע על ישראל אם היא תיסוג מיהודה ושומרון? אני לא מומחה לדבר, ונדמה לי שגם מומחים לדבר אינם לגמרי אובייקטיביים, אבל לתחושתנו והבנתנו, השליטה בשטח הזה חיונית לביטחון ישראל. אני משער שגם הממשלה הנוכחית תופסת את המשך קיום ההתנחלויות כחיוני לביטחון, ולפיכך מפנה אליהן משאבים רבים. עכשיו לעניין הבורגנות, שהיא בהחלט טעם לפגם במאזניים המוסריים של ההתנחלויות (מכיוון שזו בורגנות שנשענת על משאבים לאומיים). בנקודה הזו, מכיוון שהרכיב האידיאולוגי ירד, וייתכן שגם הביטחוני, ומצד שני, לא מוסרי וגם לא פרקטי לפנות חצי מיליון מתיישבים מבתיהם, הרי שיש לחזק את הפן המוסרי של ההתנחלויות, כלפי שאר תושבי מדינת ישראל, בהעלאת רכיב הרווחה. כלומר, אם יהיה מצב שבו ההתנחלויות יפתחו את שעריהן ויאפשרו חיים נוחים יותר לאוכלוסיות מוחלשות, יהיה בכך תיקון מוסרי (כמובן זאת בנוגע לחברה הישראלית, ולא קשור לעמדה המוסרית כלפי הפלסטינים). זה קורה כמובן במקומות כמו מעלה אדומים או אריאל, וצריך לקרות גם ביישובים, בהסרה מוחלטת של וועדות הקליטה והזמנת אוכלוסיות מוחלשות. האם הן יבואו להתנחלויות? מסופקני.

ועכשיו אני חוזרת לדיאלוג. אחלק אותנו לנושאים שעלו מתוך הסבב האחרון.

מסגרת הדיאלוג -

האשמת אותי ביומרה לאובייקטיביות. סיפרת את הסיפור האישי שלך, ועד כמה הוא שזור (עד כאב) בסכסוך עם הפלסטינים. וברור שסיפור החיים הזה משפיע על נקודת מבטך, גם על ההתנחלויות. כמו שסיפור החיים שלי משפיע על נקודת מבטי. לא טענתי לאובייקטיביות, ואחד הדברים החשובים לי בדו-שיח הזה הוא בדיוק להציף את אותם דברים בסיפורי החיים השונים שלנו שמשפיעים על היחס כלפי התנחלויות. זאת לא יומרה לאובייקטיביות אלא לקחת מרחק אנליטי מסוים, שמאפשר להסתכל על ההבדלים בינינו מבלי להישאר נטועה לחלוטין בסיפור שלי. תולדותיך, כפי שתיארת אותן (ולצערך קוצרו בעריכה...), חיזקו אצלי את התובנה שעמדה פוליטית היא תוצר כמעט מחויב של סיפור חיים. אתה יכול לעשות את זה בדיוק באותה מידה, אם תבחר. הסיבה שאני לוקחת את המרחק האנליטי הזה קשורה למניעים שלי לדיאלוג, כפי שהסברתי בפסקה הקודמת: יש

עכשיו לגבי החלק הלא-אידיאולוגי. כפי שכתבתי, ההתנחלויות הוקמו על בסיס אידיאולוגי, שהתנגש בזכויות האדם של הפלסטינים. אז זה עימות בין שפת זכויות האדם לבין השפה הדתית (גם אם דתית מזרם מסוים). גם היום יש התנחלויות (בדרך כלל קטנות, וכמובן מאחזים) שבהן המניע הדתי האידיאולוגי הוא המרכזי, אבל ברבות מההתנחלויות, מאז תום האינתיפאדה השנייה, הציבור שמגיע לבנות את ביתו איננו אידיאולוגי במובהק. מעבר לחיבור לארץ האבות ומעבר לשליחות שביישוב ספר, המתנחל הבורגני מחפש בית עם נוף, בקרבה לעיר ובמחיר אפשרי. היישוב שלי כמקרה מבחן: תקוע הוקם ממניעים ציוניים ורוחניים-יהודיים בסוף שנות השבעים. המייסדים היו עולים מרוסיה, ארה"ב וצרפת, ולצידם אנשים כמו הרב מנחם פרומן, הרב דב זינגר ומלכה פיוטרקובסקי. הרכיבים האידיאולוגיים היו ציונות מעשית לצד ציונות דתית. גל מאוחר יותר שהגיע ליישוב הוא "משפרי דיור", מזרחיים ברובם, שהגיעו מהקטמונים ומגילה, והיישוב הציע להם למעשה מגורים במחיר נמוך וברמת חיים גבוהה יותר, לצד אוכלוסייה הטרונגית. בראשית שנות האלפיים לא הגיעו משפחות, ויש שנטשו - האינתיפאדה השנייה - ולאחריה החלו להגיע מתנחלים בורגניים. דוגמא לכך היא שכונה בתקוע המכונה "גבעת שמואל של תקוע", בעלי מקצועות חופשיים, אמידים, שבנו וילה נאה במחיר זול יחסית. על הרצף הזה, אני מוצא את עצמי במקום מורכב: הגעתי ליישוב בשנת 2002, נשען על רקע אידיאולוגי דתי וציוני, מונע בידי תחושה אינטואיטיבית של קשר מיוחד לאדמה הזו, ארוג במרקם חברתי של ידידים וחברים שהתגוררו ולמדו במקום, ונעזר במדיניות הרווחה המקומית (כמה מאות שקלים בחודש לקרוואן שצמוד לגדר, הגובלת בכפר הערבי תקוע).

בעיני, בהתאם לתהליך שתיארת, הרכיב האידיאולוגי בהתנחלויות התמעט (לא נעלם), נניח, מ-80% ל-20%. מדיניות הרווחה שאפשרה למעמדות מאותגרים כלכלית להתגורר במקום, גם היא ירדה (מחירי השכירות היום בתקוע דומים לירושלים, וכמובן וועדות הקבלה ביישובים רבים, סיננו את אלה שבאמת נזקקו לעזרה). נשאר המניע הביטחוני, והמוטיבציה הבורגנית. לגבי המניע הביטחוני, אני שייך לאלה שמאמינים שיישובי קו העימות אכן שומרים על מרכז הארץ. עד כמה? מהן יכולותיה של ישראל להגן על

לסיפור שלי ולרצונות ולצרכים שלי. מכאן אני יוצאת לדיאלוג אתך. כשאתה אומר, למשל, ש"מי ששילם את המחיר [על אוסלו] אלו בעיקר אנשים מהקבוצה שאני משתייך אליה", אתה מתעלם לגמרי מהמחיר שאחרים משלמים על המצב הקיים (כלומר הכיבוש), שאוסלו היה ניסיון (כושל או חלקי) להביא לתיקונו. מספר הנפגעים (אזרחים, לא לוחמים) בנפש וברכוש (ובחופש, כבוד, פרנסה וכו' וכו') בצד הפלסטיני הוא כל הזמן יותר גבוה, לפני אוסלו ואחרי אוסלו, ממספר הנפגעים הישראליים, מתנחלים או לא. שלא לדבר על דורות שגדלים בצל של כיבוש, כוח צבאי, השפלה, הגבלות תנועה ופרנסה וכו' וכו'.

אני לא מתעלם, אבל ברורים לי הגבולות בין הזהות שלי לבין זהותם של אחרים. אני אמפתי ומכיר בכאבם ועצוב לי עליהם באמת. נורא שאלו הם חייהם. לצד זאת, נקודת המבט שלי נשארת נאמנת לעם שלי, וחשה דאגה רבה הרבה יותר כלפיו, מאשר כלפי החברה הפלסטינית.

אז אם כל אחד נשאר רק עם הסיפור שלו, נשארים גם עם ההתמקדות של כל אחד בעוול שנגרם לו, או לקרובים אליו, ואני לא רואה איך גישה כזאת מוליכה אותנו למקום של תיקון. אתה מזמין אותי לראות את נקודת מבטך ולהכיר כיצד סיפור החיים שלך, ששונה משלי, משפיע עליה. אני נענית להזמנה, ואני רואה. האם גם אתה מוכן לעשות את הצעד הזה, לצאת מהסיפור שלך ולראות את המצב מנקודת מבטם של הפלסטינים? אם כן, אני לא חושבת שתוכל יותר לומר אמירה כמו זו שציטטתי קודם, שבנויה על הישארות בנקודת המבט הישראלית-יהודית. את בעצם טוענת שאי אפשר להיות בעל נקודת מבט רחבה, ועדיין להישאר נאמן לזהות שלך? אין ספק שבקרב הישראלים, מי שמשלמים את המחיר העיקרי בסכסוך, כאזרחים, הם מתנחלים (ואולי גם ירושלמים). אבל מי שמשלמים עוד יותר הם פלסטינים. שכחברה, מתנגדים ללאום שלי, ובוודאי לערכים היסודיים בזהות שלי. מאבק החופש שלהם הוא האיום הקיומי שלי. עולה בי שורה מליאונרד כהן,

And what can I tell you, my brother, my killer

ובהמשך אתייחס גם למחיר שהקבוצה שלי - ישראלים שנכפית עליהם אחריות למשהו שהם מתנגדים לו באופן חריף - משלמת. האם גם את המחיר הזה אתה יכול לראות? בכנות, עד הדיאלוג איתך - לא. בהחלט עזרת לי להבין את

כאן מציאות פוליטית קשה ביותר שטעונה תיקון (נדמה לי שעל זה אנחנו מסכימים). איך מתקנים? מי אחראים לתיקון? איזה סוג של תיקון הוא אפשרי? אלה שאלות שכדי לענות עליהן צריך ללכת מעבר לסיפורים ולנרטיבים. צריך להבין איפה הסיפורים יכולים להיפגש, ואיפה לא, ומהן הנחות המוצא הנורמטיביות שמאחוריהם, ועד כמה הן שונות או דומות. אם הכל מסתכם רק בסיפור אישי של כל אחד ונקודת מבט שמושפעת על-ידו, מגיעים לסוג של פסיביות: אם אני נשארת בסיפור שלי, ובנקודת מבטי, ולא מתיימרת להגיד מה נכון או לא נכון, וכך גם אתה... אז אחרים יחליטו. אלה שכן מתיימרים לדעת.

למה "מתיימרים לדעת"? החברה הישראלית מחליטה כיצד לנהוג עם הסכסוך. בהצבעה דמוקרטית וגם בשיח הציבורי. בתקופה זו היא מחליטה להימנע מפתרונות גדולים ומסוכנים. אני משער שהחלטה הקולקטיבית הזו נובעת קודם כל מסיפורים אישיים, שבסופו של דבר מתלכדים לסיפור לאומי גדול.

אני לא שם, נראה לי שגם אתה לא, ולכן הסיפור האישי ונקודת המבט האישית הם לא הכל. יש ניסיון ללכת מעבר להם ולגשר על סיפורים שונים, ולגבש עמדה מוסרית יותר רחבה שתשכנע גם אחרים - כשיש לנו עניין משותף שדורש תיקון. זה בעצם הסיפור של טוב משותף, לא?

התודעה שלי הרבה פחות פוליטית משלך. נכון, לחיים שלי יש משמעות פוליטית. אבל מה שמעניין אותי זה לנגן, לכתוב, לחקור, לגדל משפחה, לפגוש בני אדם. אני לא מאמין ביכולת שלי להשפיע על הסיפור הגדול (את הסיבות לכך אפשר למצוא בהפגנות "זו ארצנו" שבהן השתתפתי בשנות התשעים, בהן נרמסתי על ידי סוסים או ספגתי זרנוקי משטרה כואבים, ובוודאי במאבק נגד ההתנתקות), ואני די מיואש בסך הכל מאיך שמתנהלים במדינה "הדברים הגדולים". היכרותי הקצרה עם הפוליטיקה המקומית והלאומית הותירה בי איבה וחוסר אמון כלפי המערכת. לכן אני מעדיף את ד' אמותי. כפי שאומר קנדיד של וולטר, בסיכומו של המסע שלו (ואני בטוח מצטט לא נכון מהזיכרון שלי), שכל אחד יגדל בצורה טובה את גינתו.

ונראה לי שכל המהות של עמדה מוסרית היא חתירה להרחבה של נקודת המבט, מעבר למיקום המסוים שלי,

המחיר שהקבוצה שלך משלמת. והוא גדול. אז זה מגיע לכאורה למקום של משחק סכום אפס. או שהקבוצה שלך משלמת מחיר של רמיסת הערכים שלה, או שהקבוצה שלי משלמת מחיר של רמיסת הערכים שלה (וגירושה מהבית). בבסיסו זהו הקרע בין מדינת ישראל יהודית למדינת ישראל דמוקרטית.

התייחסת לכך שלא הצטערתי על הפינוי של גוש קטיף. אנסה להסביר. ההקשר של הדברים משפיע על רמת ההזדהות הרגשית שלי (נראה לי של כל אחד - מי שיגיד שלא, לא מאמינה לו). כאשר הססמה המובילה של מפוני גוש קטיף (ותומכיהם) היתה "יהודי לא מגרש יהודי" (כלומר, יהודי שמגרש ערבי זה בסדר הפרשנות שלך מוטעית. הרעיון של הסיסמא היה שלאורך ההיסטוריה היהודית, גויים גירשו יהודים, ולכך התרגלנו. אך לא ייתכן שיהודי יתפוס את עמדת הגוי ויגרש יהודים), אז נכון, זה ממש לא עורר בי הזדהות, להיפך. ההתיישבות בגוש קטיף היתה מלווה באידיאולוגיה ובפרקטיקה אדנותיות, שהתבטאו היטב בססמה הזאת, והפינוי של אותה התיישבות, שהיתה מקור לעוולות קשות כלפי פלסטינים (רבים מהם פליטים וצאצאי פליטים שגם כך כבר שילמו מחיר כבד על קום המדינה), לא עורר בי צער (הנסיבות שבהן הוא נעשה כן). הנה. מפורשות, את לא מצליחה לצאת מנקודת המבט שלך, בדיוק מה שביקשת ממני לעשות... יש פה סיפור שונה משלך, ולא רק שאת לא מצליחה לראות אותו, את אפילו לא מגלה אמפטיה כלפי הסבל.

מעבר לכך יש עניין נוסף, שכבר כתבתי אותו בסיבוב הקודם. כשצער על צרה שפוקדת מישהו מלווה גם בתחושת אשם או אחריות לעוול, אז הוא מכה בי הרבה יותר חזק. ולכן, כמו שכתבתי, אני מתקוממת הרבה יותר מהעוול של הכיבוש מאשר מעוולות אחרות, משום שאני חשה אחריות עליו. (אגב לא רק לגבי העוול של הכיבוש - אני חשה שותפות לאחריות לכל מה שהמדינה שלי עושה, שזה כולל הרבה מאוד עוולות חוץ מזו של הכיבוש. את כל חיי המקצועיים הקדשתי לנסיגות להיאבק בעוולות אלה. אילו לא הייתי חשה שותפות ואחריות, כנראה שהייתי עוסקת בדברים אחרים.) לכן כשאני שומעת על ילד פלסטיני שנפצע או נהרג מירי חיילים של המדינה שלי, אז זה מעורר בי רגש נוסף, מעבר לצער על אובדן חיים של ילדים בכל מיני נסיבות נוראיות אחרות (תאונות, מלחמות, מחלות וכו'). רגש

של כעס ואשמה וחוסר אונים. זה קשור לא להזדהות עם הנפגע, אלא עם הפוגע דווקא. כשמדובר בפגיעה שהיא לא מכת גורל, אלא שהיא מעשה ידי אדם/מוסד/מדינה שאני שותפה לאחריות לו, זה מאוד מעצים את התגובה הרגשית שלי. שוב, זה לא נראה לי משהו ייחודי לי. בדומה לך, גם אני חש צער גדול ואשמה כשאני שומע על ילד פלסטיני שנפצע או נהרג מירי חיילים. לצד זה יש בי עוד תחושות. האחת היא כעס על החברה הפלסטינית שמחנכת את ילדיה למות כשהידים. בנקודה זו את עקבית בכך שאת לא מתייחסת לאחריות של הפלסטינים למצב. השנייה היא איזו הפניית עורף פנימית כלפי המדינה, תחושה שזה "הם" ולא "אני". במובן הזה אני קצת פחות ציוני ממך (אני יכול לאתר את הרקע לכך בהשתייכות לצד החרד"לי בעברי, להפגנות שבהן חטפנו מכות רצח משוטרים, מההתנתקות, מעמונה). אני מעריך אותך וגם מקנא בך על המגויסות המוחלטת שלך, על כך שאת חשה אחריות ופועלת מתוכה.

על כל פנים, תפיסת עולם מורכבת הייתה יכולה לשים לב גם לעוולה של המדינה שלך כלפי תושבי גוש קטיף, מזרחים מהמעמד הנמוך ברובם, שנשלחו על ידי המדינה לחבל הארץ הזה, וכמה שנים לאחר מכן הוגלו מבתיהם. החלשים שבהם התמוטטו לגמרי, משפחתית, נפשית, כלכלית.

אני חושבת שהאופן שבו אנשים מצליחים לנתק את עצמם רגשית מפגיעות כאלה, שבהן הם חשים שהפוגע קשור אליהם, ולכן הם שותפים לפגיעה, הוא על-ידי התנתקות רגשית מהנפגע - דה-הומיניזציה שלו. האם אני יכול להחיל את המשפט הזה על העמדה שלך כלפי גוש קטיף? או אולי כלפי מתנחלים שנהרגים בפיגועי טרור? זה היה אחד הדברים שהכי זיעזעו אותי, באחד המבצעים הצבאיים בעזה (עופרת יצוקה?), כשהבן שלי היה בגן והווי כל הזמן דיווחים על ילדים הרוגים מעזה. באחד הימים כשבאתי לגן לאסוף אותו, והנושא עלה בשיחה בין כמה הורים, אמא אחת אמרה (אחרי שביטאה חוסר אמון בנתונים על מספר הילדים העזתיים ההרוגים) "אלה ילדי מחבלים". זה בגן במרכז תל אביב, כן? לא באיזו התנחלות קיצונית. הוא שאמרתי, אני חושב שב"התנחלות קיצונית" פחות נשמעות התבטאויות כאלה. המנגנונים הפסיכולוגיים שמאפשרים לאמא לילד קטן להפוך את האחר - אפילו שהוא ילד קטן ותמים כמו שלה - לדמון שאין שום בעיה בהכחדתו מן העולם - אלה הכי מפחידים אותי, והאידיאולוגיה שמעודדת אותם, עוד

יותר. עם כל האמירות הנכונות שאפשר לומר על השמאל המתנשא וחוסר הנכונות שלו להבין את סיפורו של האחר (הימני, הדתי, המתנחל, מי שזה לא יהיה), לא תמצא שם את האידיאולוגיה הזאת. בימין, לצערי, שומעים אותה לא מעט כלפי ערבים, והיא נתקלת בסלחנות בלתי-נסלחת. **מסכים איתך**

אחריות -

כמו שכבר ברור, נושא האחריות הוא מרכזי מבחינתי, ואני לא חשה שאני מצליחה להתקדם איתו בדרך-שיח הזה. אני מרגישה שאני נתקלת בעיקר בהדיפה מצדך, ועדיין מנסה לפצח את הנושא הזה.

אני רוצה להניח שאלה של אחריות במגרש שלך: האם את מכירה באחריותו, אפילו החלקית, של השמאל הישראלי, בעיקר באמצעות הסכמי אוסלו, לריאקציה הפלסטינית של פיגועי הטרור של שנות התשעים? הרי היחסים בין הישראלים לפלסטינים היו טובים הרבה יותר לפני ההסכמים. האם את מכירה באחריותו של "מחנה השלום" לאלפי כלי הנשק שעברו לרשות הפלסטינית ושימשו לרצח יהודים? מחנה השמאל (מאמין שלפחות חלקו) פעל מתוך כוונות טובות. אבל אין שום לקיחת אחריות על התוצאות הנוראיות. וללא לקיחת אחריות, לא יוכל להיווצר אמון.

אתה מכיר בעוול המוסרי שבשליטה המתמשכת בפלסטינים, ובאחריות של החברה הישראלית כולה לתקן. אז על כך אנחנו מסכימים. עזוב את השאלה האם למתנחלים מבחירה יש אחריות מוגברת להנצחת הכיבוש, או לא. (האילוץ הכלכלי משנה את התמונה, ואני מודעת לכך שמתנחלים רבים הפכו לכאלה מתוך אילוץ כלכלי. אני מבינה גם שאצל המניעים היו מעורבים.) מאחר שיש כבר כל כך הרבה מתנחלים שנולדו לתוך המציאות של התנחלות, או הגיעו אליה מתוך אילוצים כלכליים ובעידוד המדינה, השאלה הזו באמת כבר לא כל כך רלוואנטית. אני מסכימה איתך לגמרי שכל החברה הישראלית שותפה לעוול של הכיבוש, ושאחריות לתיקונו נופלת על כולנו.

אני שמה לב עכשיו, שכל פעם שנושא האחריות עולה, אתה לוקח אותו לשני מקומות: לאשמה (שמתייחסת לעבר), ולמחיר (שמתייחס לעתיד). ואני, לעומת זאת, מנסה לקחת אותו לשליטה (שמתייחסת להווה). אולי אם נפרק את המושגים האלה ואת הקשר שלהם לאחריות, כן נצליח

להגיע להסכמה בנושא זה. אני הולכת לנסות עכשיו.

אם מתרגמים אחריות לאשמה, אז באמת מסתכלים בעיקר אל העבר, מנסים למצוא מי יותר אשם במצב, וכמידת האשמה, כך מידת האחריות. זו הסתכלות משפטית, או מוסרית, כשהאחריות על התיקון היא סוג של עונש, או חובת פיצוי, על האשמה. אני לא חושבת שהסתכלות כזאת על אחריות מובילה לאיזשהו מקום. גם משום שמאוד קשה להסכים על מידת האשמה של כל צד. וגם משום שכל "צד" כאן הוא קולקטיב מורכב ומגוון, עם יחסי-כוח פנימיים, וכשמדברים על יחסים בין שני קולקטיבים שמתמשכים ומתפתחים לאורך עשרות שנים - מתי ואיך בודקים אשמה? (ומי בודק?) אני חושבת שאפשר להסכים שגורמים שונים בשני הצדדים עשו המון טעויות, או בראייה חיובית יותר, שבשני הצדדים פעלו מתוך יצר הישרדות ולאור הפרשנות שלהם את המציאות ואת האילוצים שהיא כופה עליהם, לאור אמונותיהם וכו'. בקיצור, הדרך של חלוקת אשמה נראית לי דרך ללא מוצא ואני מציעה לנטוש אותה. (זו גם תשובתי למה שטענת לגבי אחריות הפלסטינים - על כל טענה שלך אפשר לענות, מנקודת המבט הפלסטינית, ולהביא טענות נגדיות לישראל. וחוזר חלילה.) אגב, בדיוק כמו שאתה מציע לגבי שאלת ההתנחלויות - זו כבר עובדה מוגמרת, ושאלת ההצדקה שלהן כבר לא רלוואנטית. לא להסתכל אחורה, אלא להסתכל על ההווה. האם אתה יכול להסכים איתי לשים בצד את שאלת האשמה, כשעוסקים בשאלת האחריות לתיקון? **בהחלט מקבל את הגישה העקרונית, לצד הסתייגות: יש צורך לזכור את העבר כדי להפיק ממנו לקחים להתנהלות נכונה יותר.**

לגבי שאלת המחיר. אתה אומר שכל החברה הישראלית אחראית (מסכימה), ולכן כולם צריכים להיות מוכנים לשלם את המחיר. ואז אתה גם מגדיל את המחיר: "הסיפור מתחיל בתש"ח ולא ב-67. לתיקון של עוול יש מחיר, ואם את רוצה לשלם אותו במלואו, הוא מתחיל הרבה יותר מוקדם ממה שהחברה הישראלית מוכנה ויכולה לשלם." אז קודם כל אני כן רוצה לצמצם את הדיון בחזרה לקווי 67. אני חוזרת על מה שכתבתי בסבב הקודם או זה שלפניו - אין ספק שהעוול שנעשה לפלסטינים בתש"ח היה עצום, ואני חושבת שאולי את חלקו ניתן היה למנוע. אבל הפלסטינים בישראל לא חיים תחת שלטון צבאי, אלא תחת משטר דמוקרטי. פגום אמנם, ואין ספק שהם מופלים בתחומים

רבים - אבל בכל זאת. יש הרבה מאוד מה לתקן ביחס כלפי הערבים אזרחי המדינה, בפרט בתחום הקרקעות ומרחב המחיה שנותנים להם, והתיקון צריך להיעשות באמצעות המנגנונים הדמוקרטיים הקיימים. ועדיין, זה מצב שונה בתכלית מהשליטה של ישראל בגדה המערבית (עזה סיפור אחר שנשאיר כרגע בצד), שהיא משטר צבאי לכל דבר, המלווה בשלילת זכויות בסיסיות ובאלימות רבה מכל סוג. זה העוול שהדיאלוג הזה עוסק בו. **עד כאן אני איתך לחלוטין** וכדי לתקן אותו, נדרש תיקון ברמת המשטר החל על השטחים שמעבר לקו הירוק. תיקון כזה יכול בעקרון גם לזלוג לתוך גבולות 48 (למשל אם מסכימים לזכות שיבה מוגבלת לתוך ישראל, או אם מסכימים להעניק לכל הפלסטינים אזרחות ישראלית). אבל זה התיקון שעליו מדובר, ולא ביטול המדינה.

אז האם העובדה, המוסכמת בינינו, שכל החברה הישראלית אחראית לעוול ולתיקונו, משמעה שהמחיר של התיקון צריך להתחלק בין כל הישראלים באופן שווה? בעקרון, מבחינת תורת הצדק - נכון, אבל במציאות זה לא אפשרי. ואז משמעות העמידה על התנאי הזה היא שלעולם החברה הישראלית לא תהיה מוכנה ללכת לקראת תיקון, משום שלעולם לא יהיה ניתן לחלק את המחיר באופן שווה. **אני טוען שהפתרון שמחנה השמאל מציע - פינוי ההתנחלויות (במישרין או בעקיפין) - איננו הפתרון הטוב ביותר אלא הפתרון הטוב ביותר לקבוצת ההשתייכות שלהם: הקבוצה לא מפסידה כלום, ומרוויחה הכל. מי שישלם את המחיר הוא ה"אחר" האולטימטיבי, שאין כלפיו ולו שמץ של אמפתיה (כפי שכתבת בנוגע לגוש קטיף).** אני טוען שאלו המניעים האמיתיים לפתרון הזה, שהוא מסוכן ביטחוני ולא מוסרי אנושית גם יחד. למה הדבר דומה? נניח מגלים שגגות רעפים פולטים חומר רעיל, ושיש צורך להרוס את כל גגות הרעפים בארץ ולבנות במקומם גגות חדשים מחומרים אחרים. אז אלה שבנו גגות רעפים, או עברו לבתים קיימים עם גגות רעפים, לא אשמים יותר מאלה הגרים בבתים עם גגות אחרים. אבל בפועל, מי שישלם את עיקר המחיר של התיקון הנדרש הוא דיירי הבתים עם גגות רעפים. אפשר לנקוט בדרכים שיפזרו את הנזק, כמו פיצויים, הטלת מס על כולם וכיו"ב, אבל בסופו של דבר מי שיישאו בעיקר המחיר (לא בהכרח הכספי - אי נוחות, מגורים זמניים

בזמן החלפת הגג וכר') יהיו דיירי הבתים עם גגות רעפים. כמו שגם מי שמשלמים את עיקר המחיר על מחלות הם מי שחולים במחלות, גם אם כל הטיפול הרפואי הוא בחינם. אם נקח את הנושא של מדיניות כלכלית לשם השוואה, נושא שבו אני נמצאת בעמדת כוח יחסית. אני תומכת במדיניות כלכלית הרבה יותר סוציאליסטית מזו שמנוהלת כאן בשלושים השנים האחרונות. ואני מצביעה בבחירות בהתאם (ככל שהאופציה קיימת), ונוקטת בפעילות אחרת כדי לקדם זכויות כלכליות וחברתיות. אם תהיה סוף סוף ממשלה כלבבי שתיישם מדיניות כזאת, אז כן, אני אהיה מוכנה לשלם את המחיר. אני תומכת במס ירושה משמעותי, למרות שבבוא היום, כבת להורים שהיה להם מה להוריש לי, אני אפסיד מקיומו של מס כזה. **ראשית, אני מעריך את המוכנות להקריב משלך לטובת עקרון מוסרי. שנית, אי אפשר להשוות בין ההקרבה האישית שבמס ירושה, לבין הקרבה שכוללת חורבן קהילות שלמות, קטסטרופה הומנית ולאומית גם יחד. שלישי, וזה העיקר - דברייך היו רלוונטיים אילו היית מאמין שנסיגה מיו"ש תשפר את מצב מדינת ישראל ואת מצב הפלסטינים. זו שאלה עד כמה הייתי מגלה אלטרואיזם במחיר של אובדן החיים הקהילתיים והמקום שאני אוהב. אבל עקרונית, בוודאי שהיה על מה לדון. אבל בעיני זה מתכון לקטסטרופה.**

מאחר שהתיקון שנדרש לעוול של השליטה בפלסטינים כרוך בשינוי כלשהו במשטר, ובמציאות, בשטחים שמעבר לקו הירוק, כמעט בכל פתרון, מי שחי מעבר לקו הירוק ישלם מחיר גבוה יותר ממי שלא. האם זו כשלעצמה סיבה להימנע מהתיקון, כשהמשמעות תהיה שמי שימשיך לשלם את מחיר המצב הקיים הוא בעיקר הפלסטינים (וגם ישראלים כמוני המתנגדים להמשך השליטה בפלסטינים שנעשה גם בשמנו)? **כפי שכתבתי מספר פעמים, אני מאמין שאנחנו נוקטים בעמדות מסוימות, בטח פוליטיות, כתוצר של הפסיכולוגיה שלנו. ולכן אני מאמין, שהנטייה לפתרון של פינוי התנחלויות, קשורה ישירות לעובדה שמי שישלם את המחיר העיקרי הוא המתנחל. תרגיל מחשבתי בלבד: מה אם הפתרון היה פינוי תל אביב? מה הייתה עמדתך? כל תל אביב, מדרום עד צפון. מחוזות ילדותך, זיכרונותייך. תראי כמה קל לדבר פרקטית על טרנספר, כאשר מדובר ב"אחר" שאתה פחות אוהב. אמנם בפתרון שאתה מציע (מדינה יהודית גדולה וזכויות שוות לפלסטינים), המתנחלים**

זהה למחיר. האם אתה יכול להסכים איתי על כך? מסכים שלא צריך להיות מחיר זהה לכולם. אני עדיין משוכנע שהבחירה של המחנה שלך בפתרון שאת מציעה, נובעת מכך ש"אתם" משלמים את המחיר הנמוך ביותר, ואילו הקבוצה שאליה יש "לכם" הכי פחות אמפתיה - משלמת את המחיר הגבוה ביותר. זה לא מקרי, ועדיין לא הפרכת את עמדתך. ולפני הכול - את מציעה פתרון מסוכן מאוד.

ועוד דבר בענין המחיר והאחריות. אני לא מצליחה להבין איך אתה מגדיר את הקולקטיב, את "האנחנו", ואיזה חלק אתה מקצה לי (או ל"קבוצה שלי" כמו שאתה קורא לה - כלומר השמאלנים התל אביבים שלא משלמים לדעתך שום מחיר בשום מצב) בקולקטיב הזה. כשאתה טוען שאני מטילה את כל המחיר והאשמה על הקבוצה שלך, ולא עושה שום חשבון נפש במה אני אשמה ואיזה מחיר עלי לשלם - אתה מוציא אותי מהקולקטיב, או מסרב לראות את המחיר שאני משלמת על המצב הקיים ועל חשבון הנפש שאני עושה, כחלק מהקולקטיב. הרי אם לא הייתי חלק מהקולקטיב שגם אתה משתייך אליו, אז היה אכפת לי ממה שקורה בשטחים באותה מידה שאכפת לי ממה שקורה בסוריה. הייתי חשה צער עמוק על העולות ועל הסבל האנושי, וזהו. אבל זה הרי לא המצב, כפי שחזרתי והסברתי. אני חשה אשם ואחריות על עולות שנגרמות על-ידי המדינה שלי, על-ידי צבא המדינה שלי, על-ידי מדיניות שמובילה הממשלה שלי (שלא בחרתי בה כמובן). האחריות הקולקטיבית הזאת שלי גובה ממני מחיר כבד, שלתחושתך אתה לחלוטין לא מכיר בו. אני לא יכולה לגדל את הבן שלי ל"גאוות יחידה", לתחושת שייכות מלאה, כשהמדינה שלי עושה דברים שגורמים לי לחוש כזאת בושה ואשמה. התחושה הבסיסית, והכל כך אנושית הזאת, של שייכות והזדהות וגאווה בקולקטיב שלי, נשללת ממני, וגם נשללת ממני היכולת לחנך את הבן שלי אליה. אז הכיבוש, ומדיניות ההתנחלות שהיא מרכיב מרכזי ומחולל בה, גובים ממני ומהקבוצה שלי מחיר כבד, בדיוק בגלל היותנו חלק מהקולקטיב והזדהותנו איתו (וזה מבלי להתייחס למחיר של המצב הבטחוני, וסכנת הטרור, שגם הקבוצה שלי חשופה אליהם, שבעיני קשורים קשר הדוק לכיבוש - על כך בהמשך). אבל אז אתה בא ומנתק אותי מהקולקטיב הזה, כשאתה אומר שאני לא עושה חשבון נפש (כי חשבון הנפש עם הקולקטיב שלי לא נחשב בעיניך חשבון הנפש שלי),

לא ישלמו מחיר יותר גבוה. אז האם זו סיבה מספיק טובה להעדיף את הפתרון הזה דווקא? מה לגבי המחיר שפלסטינים משלמים על הפתרון הזה, לעומת פתרונות אחרים? מה עם המחיר שמשלמת המדינה בכלל על פתרון זה לעומת אחרים? אותן שאלות תקפות לגבי הפתרון שאת מציעה: מה לגבי המחיר שתשלם מדינת ישראל על קיומה של מדינה פלסטינית? מה לגבי המחיר שישלמו חצי מיליון מתנחלים? בקיצור, השיקול של חלוקה שוויונית על כל החברה הישראלית של מחיר הפתרון הוא שיקול לגיטימי, אבל להעמיד אותו בתור השיקול הבלעדי והמכריע שיקבע אם יהיה פתרון או לא, ומה הפתרון הטוב ביותר, ולהתעלם מהמחירים הכבדים שמשלמים מגזרים אחרים על המשך המצב הקיים, זה לנקוט בראייה מגזרית צרה מאוד שבוודאי אינה עולה בקנה אחד עם תפיסה רחבה יותר של טובת הכלל (או "טוב משותף"). מתחנך לי מדוע הפלסטינים עדיין אינם חלק מהדיון של "טוב משותף" בשחרית: מכיוון שיש בחברה הפלסטינית אלמנטים של השתייכות לחברה הישראלית, ואלמנטים של התנגדות מוחלטת ואלומה לחברה הישראלית. לכן מאוד בעייתי לנקוט בעמדה של "טוב משותף" כלפי מי שהוא, באופן לאומי לפחות, גם אויב. בנוגע למגזר שלך, זה קצת מצחיק וקצת עיוור לצפות שאסכים ל"טוב משותף" שבו אני מפסיד את ההשתייכות הבסיסית שלי - קהילה ומרחב - ואת לא מפסידה כלום. אם כבר, אז פתרון שבו אני בא לקראתך, ואת באה לקראתי. מה בפתרון של שתי מדינות בא לקראתי? ברור לי שצריך לנסות עד כמה שניתן לפצות את מי שיצטרך לשלם את עיקר מחיר הפתרון (לדוגמא, בפתרון של שתי מדינות - מולדת אחת, לאפשר למתנחלים שאינם מעוניינים להישאר להתגורר בישובם תחת ריבונות פלסטינית לעבור לתוך ישראל ולקבל פיצויים נאותים שיאפשרו להם את המעבר אני נדהם מכך שאת רואה את הפתרון הזה כמוסרי. למעשה את מציעה גירוש לכל דבר ועניין, או שפיכות דמים. ארחיב בהמשך), ולפזר את המחיר ככל שניתן על כלל האזרחים (בעזרת מיסוי למשל). אבל יש דברים (כמו עזיבת בית) שלא ניתן לפצות עליהם בכסף. לשים "מחיר שוויוני שמשלמים כולם" כתנאי סף לכל פתרון נשמע לי שווה-ערך לקביעה שלא יהיה פתרון (כלומר, שוב, שהפלסטינים ימשיכו לשלם את המחיר של המשך המצב הקיים). הטענה שאחריות שווה (של כלל אזרחי ישראל) לעול מיתרגמת למחיר שווה שכולם יצטרכו לשלם על כל פתרון, יוצרת משוואה כוזבת. אחריות אינה

יכולים לנקוט כיום, כדי להביא לתיקון המצב.

האם ישראל יכולה לפתוח חד צדדית בהליכי שחרור? עזה כמקרה מבחן: ישראל החליטה להפסיק לשלוט בעזתים, ולהתנתק מהם באופן חד צדדי. התוצאות ידועות. הליכי השחרור תלויים גם באסיר ולא רק בסוהרת. ישראל הייתה שמחה לשחרר את הפלסטינים ולהשתחרר ממשא הכיבוש. היא ניסתה לעשות זאת במהלך שנות התשעים וראשית האלפיים. אבל האסירים באופן עקבי לא משתפים פעולה. יש להם מאבק לאומי משלהם. הצעדים שהפלסטינים יכולים לנקוט בהם כדי להביא לתיקון המצב הם קודם כל נטישת דרך הטרור - כל עוד קיימת התחושה בישראל שהם איום קיומי, או אפילו ביטחוני, הישראלים יסרבו לקחת סיכונים - וכן פרידה מחלום השיבה, והכרה ביהדותה של מדינת ישראל. די ברור לי שאם הצעדים האלה יינקטו, המצב בשטח ישתנה באופן מהותי לטובת הפלסטינים.

אנסה להבהיר שוב את השינוי שעליו אני מדברת, שצריך לקרות כדי להתחיל את התיקון, ושהוא בעיקר באחריות של ישראל: זהו מעבר מהשלמה ישראלית עם המצב הקיים כמצב שאין ממנו מוצא (הכיבוש כמעין מלחמת אין-ברירה מתמשכת ונצחית), לעמדה שמכירה בכך שהמצב הקיים לא יכול ולא צריך להימשך, ושנדרשת כניסה לתהליך של הידברות עם הפלסטינים, תגיד, לא היו כמה ניסיונות כאלה? מדריד, אוסלו, חברון, וואי, שארם, קלינטון, אולמרט... מתוך הכרה בהם כשוויים באופן בסיסי ולא מעמדת עליונות ואדנות, ומתוך הכרה שהתהליך, אם יצלח, יחייב מידה מסוימת של ויתור על עמדת השליטה שבה ישראל נמצאת היום ביחס לפלסטינים. באופן מאוד בסיסי, זה להפוך ממדינה רודפת שליטה למדינה רודפת שלום. איך יתפתח התהליך הזה, כמה זמן הוא ייקח, כיצד יתנהלו הפלסטינים מול שינוי כזה בעמדה הישראלית, ומה יהיה בסופו - כל אלה שאלות שאין לאף אחד תשובה עליהן, וברור שבתוך תהליך כזה יש אחריות הדדית לשני הצדדים (וגם לקהילה הבינלאומית). מה את מציעה שיהיה שונה מהותית מהניסיונות הקודמים להסכמי שלום? בכלל, אני שם לב שאת מתעלמת מהסכמי השלום מאז שנות התשעים. ברור שכישלונם - שחלקם של הפלסטינים בו משמעותי מאוד - קשור למצב התהליך כיום.

ושאני באה בדרישות רק לקבוצה שלך שתשלם את המחיר של תיקון. אם אתה רואה בי חלק מהקולקטיב שלך, אז תכיר במחיר הכבד שאני כבר משלמת על האחריות והשותפות שלי לכיבוש, ולמעשה ההתנחלות, שעומדים בניגוד קשה לתפיסת העולם המוסרית שלי. אתה לא יכול לראות בי חלק מהמדינה רק לצורך הנשיאה באחריות - המוסרית והמוחשית, מבלי להכיר במחיר שאני משלמת על אותה אחריות. זה נכון, ואכן, הדיאלוג איתך לראשונה חשף בפני את המחירים שהקבוצה שלך משלמת. לא הייתי מודע לכך קודם, וכעת אני מבין. אני מרגיש בנקודה הזו שהבנתי דבר משמעותי מאוד. וצר לי עליכם. באמת.

וכעת לעניין השליטה. הטענה שלי היא שעיקר האחריות בהווה היא עליו - הישראלים - משום שעיקר השליטה בידינו. נכון שהפלסטינים יכולים לשלוט (במידה מסוימת) בהנהגה שהם בוחרים, באמצעי ההתנגדות שהם בוחרים, באופן ניהול המגעים הבינלאומיים שלהם, בתנאים שהם מביאים לשולחן המו"מ (ככל שמתקיים כזה), וכן הלאה. אבל בסופו של דבר, מי שהחלטה נתונה בידם, אם להמשיך במצב הקיים (שליטה בפלסטינים), או לעלות על מסלול של הגעה להסדר כזה או אחר, שיהיה כרוך בהכרח בויתור על מידה של שליטה ועליונות שישראל נהנית מהן היום, זו ישראל. השליטה היתרה שלנו, בהווה, ללא קשר למידת האשמה של כל צד, היא שמעבירה על כתפיו את עיקר האחריות. ישראל היא זו שבידיה הכוח להחליט אם היא ממשיכה במצב של שליטה בכוח בפלסטינים, או שהיא עוברת למצב של הידברות איתם ונסיון להגיע להסדר הכרוך בויתורים מצדה (מה שנקרא "תהליך שלום" - ביטוי שחוק עד עפר). כמובן שהשאלה איך הפלסטינים מגיבים לשינוי כזה בעמדה הישראלית היא באחריותם. אבל היוזמה באחריותנו. אם להשתמש שוב במשל: ישראל היא כרגע בתפקיד הסוהרת, ולא חשוב באילו עוולות אשם האסיר. היא זו שיכולה להחליט אם להמשיך להחזיק את הפלסטינים במאסר, או לפתוח בהליכי שחרור. אם היא מחליטה לפתוח בהליכי שחרור, השאלה איך אלה יתנהלו, ומה יהיו תוצאותיהם, מוטלת כמובן גם על כתפי הפלסטינים. אבל הם אינם אלה שיכולים ליזום את תהליך השחרור. אם אתה רואה את הדברים אחרת, ואתה חושב שעיקר האחריות היא על הפלסטינים, או שהאחריות מוטלת באופן שווה על שני הצדדים, אשמח לשמוע מהם הצעדים שלדעתך הפלסטינים

בכל מקרה, הנה ההתייחסות שלי לדברים שלך בהקשר הזה:

ההצדקה הדתית - אתה כותב שמטרת ההתנחלויות, בראייה תיאולוגית, היא "חיבור מחדש וגאולי של העם והאדמה", כחלק מ"שיבת ציון". אני לגמרי מכירה בערכה של השפה הדתית, בעתיקותה, ובכך שחלקים גדולים מהעם שלי, כמו גם מהעמים השכנים, חולקים אותה. אני גם לגמרי מסכימה שהשפה הדתית יכולה לשמש פתח לשיח עם פלסטינים, ואני מכירה יוזמות שבהן זה קורה בפועל ורק מברכת עליהן. אני חושבת שיש להן פוטנציאל גדול (אלא שככל שידוע לי, מדובר ביוזמות מצומצמות מאוד מבחינת מספר המשתתפים בהן).

השאלה שאני שואלת לגבי ההצדקה הדתית היא: באיזה מחיר? הרי המחיר של "שיבתו של עם ישראל לאדמתו המקראית" הוא, בפועל, שליטה בפלסטינים. כי הם כאן, מה לעשות. אז האם אותו חיבור מחדש בין עם לאדמה מכשיר את כל האמצעים? מהם לדעתך הקווים האדומים, או האיסורים שאין לעבור עליהם כדי להגשים מטרה זו? האם מישהו בהנהגת הציונות הדתית דואג להבהיר את הקווים האדומים הללו או לדון בהם? **בוודאי שיש קווים אדומים. רבים מרבני הציבור הדתי הליברלי משרטטים אותם. הרב יואל בן נון, או הרב יעקב מדן, או הרב שרלן, נניח. בוודאי שהרב מנחם פרומן ז"ל. אפילו חנן פורת ז"ל. ובעצם, גם רבים מאוד מהרבנים השמרנים ישרטטו גבולות ברורים של התנהגות מוסרית ואנושית כלפי פלסטינים. מהם הקווים המדויקים? כאן צריך רזולוציות מפורטות שקצרה היריעה מלפרטן, וכמובן דורשות תחקיר. ובאיזו מידה יש בהצדקה הדתית הכרה בקיומו של "אחר" שגם הוא בעל תביעות צודקות, מבחינתו, על האדמה? אם נקודת המוצא והסיום של השיח הדתי על השטחים היא "כולה שלנו", איך מתמודדים בצורה מוסרית (מוסר דתי או אחר) עם מציאות שבה האדמה הזו אינה ריקה מלא-יהודים? **אני נוטה לחשוב שתפיסת העולם הדתית מגוונת כמו תפיסת העולם החילונית בנוגע לשאלה הזו. האם, וכיצד, יכולה שפה דתית להכיר בזכויות של אחרים בארץ, מנקודת מבטם? דיברת על כך שהשפות השונות לא בהכרח מתיישבות זו עם זו, והן עשויות לעמוד בסתירה. אז מה אתה, בתור אדם שחי את שתי השפות, הדתית-יהודית והליברלית שמכירה גם בזכויות האחר, עושה עם הסתירה הזו? לאיזו עמדה היא מובילה אותך?****

אשמח לשמוע מה דעתך על איך שניסיתי לפרק את מושג האחריות, ואיפה אתה מסכים או לא מסכים.

אני מסכים כי על ישראל, כבעלת השליטה, חלה אחריות לשפר ככל שניתן את מצבם של הפלסטינים, ככל שביטחוננו נשמר. אין לי ספק כי יש אינספור דרכים לעשות זאת, באופן פרקטי ויומיומי. להקל על החיים שלהם. להפוך את המקום שהם חיים בו לטוב הרבה יותר. הבעייתיות המובנית ב"תיקון מוחלט" של המצב, היא בכך שיש פה משחק סכום אפס, מכיוון שיש כאן שתי תפיסות לאומיות שמתנגשות זו בזו. לכן, במקום לדבר על אחריות של "תיקון מוחלט" צריך לדבר על אחריות של "תיקון אפשרי".

ההצדקה להתנחלויות

כמו שכתבתי למעלה, אני לא יודעת אם יש טעם להמשיך לצעוד בנתיב הזה. אני אתייחס לדברים שכתבת בהקשר הזה, אבל אחת המסקנות שכבר הסקתי מהדו-שיח הזה הוא שהשאלה האם הקמת ההתנחלויות היתה מוצדקת או לא היא שאלה שגם כנראה שלא נסכים עליה, וגם כנראה שאין יותר מדי תועלת בלהתאמץ על כך, כי הן כבר עובדה מוגמרת. מה שכן, אני חייבת שוב לענות על טענתך שמדובר בשאלה שהיא נחלת העבר בלבד. הלוואי שזה היה נכון, אבל זה לא. מדינת ישראל כן ממשיכה להקים ישובים, ולא כאלה שדרושים באמת לשיכון אלא כאלה שמטרתם ייחוד המרחב. היא עושה את זה בתוך הקו הירוק, בנגב (חירן שאמור לקום במקום אום-אל חירן שהורסים אותה, היא דוגמא מוכרת, ויש עוד פחות מוכרות). ומחוץ לקו הירוק, זה נעשה בצורת תמיכה שקטה ביוזמות פרטיות - העלמת עין ממאחזים שקמים ללא אישור, שבגללם סוגרים לפלסטינים גישה לאדמות שלהם, ובהמשך אף מספקים תשתיות לאותם מאחזים. (עמירה הס כתבה על כך ממש לפני כמה ימים, בהתייחס לצפון הבקעה, אבל זה לא חדש וקורה לאורך כל השנים, מאז שהקמת התנחלויות "רשמיות" חדשות הפכה לסדין אדום בזירה הבינלאומית.) כך שאידיאולוגיית ההתנחלות, של תפיסת שטח לשם הצרת הנוכחות הערבית, היא עוד לגמרי חיה ובוועטת (ובשלטון), רק שהיא פועלת כיום תחת אילוצים אחרים (בעיקר בינלאומיים) ובדרכים אחרות. ולכן יש עדיין ערך לדיון על מוסריותה (ואולי גם תבונתה) של אידיאולוגיה זו, בזמן הזה ולא רק כדיון היסטורי.

קודם כל, לכאב על הפלסטינים. ולחיים שיש בהם סתירה.

בנוגע לשפה הדתית כהצדקה בלעדית למגורים בהתנחלויות. קשה לבדוד אותה, כי יש כאן תשתית דתית-מיתולוגית, לצד תפיסה של הכרח ביטחוני, התאמה אישית. וכמובן, חוסר המוסריות שבפינוי התנחלויות. אילו לא היה סיכון ביטחוני, והיה נמצא פתרון נהדר לכל המתנחלים - האם "ארץ אבותינו" הייתה מספיקה בהתמודדות עם טיעון זכויות האחרים בארץ? אני נוטה להניח שבעבורי ובעבור רבים אחרים, התשובה שלילית. ארץ ישראל השלמה הרי משתרעת הרחק מפה, ואין לי - או לרבים אחרים - שום רצון לשלוט על האוכלוסייה שיושבת בסוריה או בירדן. עם זאת, ישנם לא מעט מתנחלים שהתשתית הדתית לבדה הייתה מספיקה כדי להחזיק אותם בהתנחלויות. לא מרוע לב - הם אנשים מוסריים מאוד, מהיכרותי האישית - אלא מתפיסת עולם שונה משלך.

ההצדקה הבטחונית - אתה כותב ש"הפלסטינים מאיימים על קיומה של מדינת ישראל, ומובן שמדינה פלסטינית תהיה איום אסטרטגי עצום על ישראל". אני מניחה שהצדקה זו קשורה גם להצדקה הדתית שציניתי, של "מלחמת מצווה, פיקוח נפש". האמירה בדבר האיום הפלסטיני על קיום המדינה היא לא מובנת מאליה כפי שאתה מציג אותה, אלא היא במחלוקת. אם עיקר ההתנגדות הפלסטינית כיום (וכבר כמה עשרות שנים, מאז שהנהגה הפלסטינית הכירה בישראל בגבולות 67) נובעת לא מעצם קיומה של מדינת ישראל אלא מהמשך הכיבוש וההתנחלויות ומניעת הגדרה עצמית מדינית וזכויות בסיסיות - אז דווקא קיומה של מדינה פלסטינית עשוי להפחית את האיום על קיומה של מדינת ישראל ועל בטחון תושביה. במיוחד אם יתקיים הסדר קונפדרטיבי כלשהו, שבו מתקיימת תלות הדדית בין המדינות, והפלסטינים גם "יגנו" על ישראל מפני תקיפה מבחוץ כי שתי המדינות ואוכלוסיותיהן יהיו מעורבות מדי. בודאי שבמיישור הבינלאומי (שגם הוא משמעותי מאוד מבחינת בטחון המדינה ויציבות קיומה), ההבחנה בין התנגדות לעצם קיום המדינה להתנגדות לשליטה הצבאית והאזרחית בשטחים היא הבחנה קריטית: יש לגייסמיות בינלאומית להתנגדות הפלסטינית לכיבוש, שאין להתנגדות פלסטינית לעצם קיום המדינה. אז אנחנו חלוקים, אני מניחה, לגבי פרשנות המציאות בנקודה הזו. אבל אשמח להבין את זה ממך ישירות: האם לדעתך ההתנגדות

הפלסטינית כיום היא בעיקר לעצם קיומה של מדינת ישראל, ולא משנה באילו גבולות, ולא בעיקר לכיבוש? כן. האם הפלסטינים ויתרו על זכות השיבה? האם הם מוכנים להגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית? ההנחה שלי היא שהתפיסה הלאומית שלהם שוללת את קיומנו כמדינה יהודית. האם אתה חושב שהקמת מדינה פלסטינית, על יסוד הסדר מוסכם כזה או אחר (כשמן הסתם מדינה כזו תהיה ללא כוח צבאי שמתקרב בכלל לזה של ישראל מה זה משנה? צריך להיות עם כוח צבאי זהה לישראל כדי להוות איום קיומי? האם למחבלי האינתיפאדה השנייה שפגעו קשות בחברה הישראלית, היה כוח צבאי זהה לישראל? ובכלל, מנין לך מה יהיה הכוח הצבאי במדינה הפלסטינית? מי יפקח על החיבור בין איראן לפלסטינים? האו"ם? תחריף את ההתנגדות הפלסטינית לעומת זאת שקיימת היום? במצב הנוכחי - בודאי. האם אתה לא רואה שום פוטנציאל חיובי, מבחינה בטחונית, בהגעה להסדר עם הפלסטינים שבמסגרתו תהיה להם מדינה? חד משמעית: לא.

אגב, מאחר שההתנחלויות כשלעצמן הן בבירור נטל בטחוני ולא נכס בטחוני (זה ברור, נכון? נדרשת השקעה צבאית עצומה כדי להגן על אוכלוסיה אזרחית ישראלית, שהיתה יכולה להיחסך ולהיות מופנית לצרכים צבאיים אחרים, הגנתיים, אלמלא ההתנחלויות) - אז אם ההצדקה הבטחונית שלהן קשורה לסכנה של מדינה פלסטינית, מה שזה בעצם אומר הוא שתכליתן הבטחונית של ההתנחלויות היא ליצור מציאות בשטח שתמנע בפועל את האפשרות של נסיגה ישראלית מהשטחים והקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל. זו היתה טענת השמאל כל השנים (הכוונה לשמאל שהתנגד להתנחלויות, לא "השמאל" של מפלגת העבודה שהיתה שותפה מלאה למפעל ההתנחלויות), שהמדינה הכחישה יכול להיות. אני לא מומחה לדבר. אפשרות נוספת היא שתכליתן הביטחונית היא ליצור נוכחות צבאית קבועה במרחב שיכול להפוך בקלות לאיום קיומי כלפי מדינת ישראל, גם ללא הקמת מדינה פלסטינית.

ההצדקה המוסרית - אתה אומר שאין בעיה מוסרית עם ההתנחלויות כי השטח נכבש מהירדנים שפתחו במלחמה, ושהבעיה המוסרית היחידה היא שלפלסטינים אין זכויות אזרח בישראל. אז קודם כל, זו לא שפה מוסרית אלא שפה של משפט בינלאומי. תאמין לי, זה לא מגרש שנוח להצדקת ההתנחלויות. יש בעיות נוספות, מבחינת המשפט

כל זה נוגע לעבר של הקמת ההתנחלויות. כיום, כאשר חי בהתנחלויות דור שלישי ורביעי, ההצדקה המוסרית להתנחלויות היא שגרים בהן כחצי מיליון איש, ולכן הדבר המוסרי ביותר לעשות הוא להניח להם להמשיך ולהתגורר שם. פינוי התנחלויות הוא רעיון בלתי מוסרי, טרנספר לכל דבר ועניין. כמו בגוש קטיף, אנב.

ההצדקה הכלכלית - אין ספק שההתנחלויות, בפרט אלה הקרובות למרכזים עירוניים או למרכז הארץ, היוו פתרון מגורים אטרקטיבי ומעשי לבעלי אמצעים דלים. זה כמו בכתוצאה ממדיניות ממשלתית מכוונת. היה מי שאמר - נדמה לי שדני גוטוויין אבל לא בטוחה - שמדינת ישראל לא זנחה את מדינת הרווחה, היא רק העבירה אותה לשטחים. ממשלות שניהלו מדיניות ניאו-ליברלית לכל דבר, והפריטו את כל מה שרק אפשר, הקימו בשטחים מדינת רווחה לתפארת, עם מעורבות מסיבית של המדינה בכלכלה. אין לי טענות למי שניצל מדיניות זו, אבל זו בוודאי לא הצדקה להתנחלויות מבחינת המדינה או האינטרס הכללי. את אותם משאבים שהשקיעה המדינה בסבסוד ההתנחלויות (על קרקעותיהן, תשתיותיהן והשירותים החברתיים הניתנים בהן) ועידוד המעבר אליהן, היתה יכולה להשקיע במדיניות רווחה, בתחום הקרקע והדיור ובתחומים נוספים, בתוך גבולות הקו הירוק. כך שהנימוק הכלכלי הוא נימוק שתקף ברמת הפרט בלבד, לא ברמת המדינה או האינטרס הכללי.

מסכים

הפתרון -

האמת שלא תכנתי שבמסגרת הדיאלוג הזה נדבר על פתרונות. כי על פתרונות צריך לדבר בעיקר עם הצד הפלסטיני. אבל כנראה שזה בלתי נמנע, ומאחר שאתה התייחסת לזה אז גם אני אתייחס.

אתה מניח שהפתרון שלי הוא לפנות אותך מהבית, ושאיני רואה בכך פתרון קסם שיפתור את כל הבעיות. אז קודם כל, אני לא חושבת שיש איזשהו פתרון קסם שיפתור את כל הבעיות. אני כן חושבת שיש כיוונים שיש להם פוטנציאל להעלות אותנו על דרך של תיקון, ושמחובתנו לבחון אותם בכל הרצינות והכוונה. ובטח שאני חושבת שיש לנו אחריות גדולה מאוד להשקיע במציאת פתרון, במקום להתנער מאחריות ולהישאר בעמדת הקורבן הנצחי.

הבינלאומי, בשליטה הצבאית המתמשכת לאורך עשרות שנים באוכלוסייה אזרחית, מעבר לשלילה של זכויות אזרח. ויש בעיה באופן מיוחד עם ההתנחלויות, לאור האיסור המפורש במשפט הבי"ל על מדינה כובשת להעביר אוכלוסייה אזרחית שלה לשטח כבוש (כשמטרת האיסור הזה בדיוק למנוע הנצחה של הכיבוש לאורך זמן ושלילת זכויות מהאוכלוסייה המקורית, במיוחד זכויות בקרקע ובמשאבים). אז המשפט הבינלאומי בוודאי שלא נותן הכשר מוסרי לכיבוש או להתנחלויות. אם נחזור לשפה המוסרית, הזכויות הנשללות מפלסטינים כתוצאה מהכיבוש הן לא רק זכויות אזרח במדינה כלשהי (ישראל או פלסטינית) אני בעד הענקת זכויות אזרח לפלסטינים, כשווים במדינת ישראל, כשהדבר יהיה אפשרי, אלא גם הזכות להגדרה עצמית מדינית, אותה זכות בדיוק שבשמה קמה מדינת ישראל ליהודים אי אפשר לנתק הכל מקונטקסט. תכנית החלוקה הציעה מדינה ערבית לצד מדינה יהודית. היהודים הסכימו. דחייתה על ידי ההנהגה הערבית, והמלחמה שפתחו הערבים בעקבותיה, הובילו להקמת מדינת ישראל, ולסיפור יו"ש על ידי הירדנים. במלחמת ששת הימים ניסתה ישראל להימנע מעימות עם הירדנים, אך הם העדיפו להיכנס למלחמה. כך ש"הזכות להגדרה עצמית מדינית", המובנת והברורה מאליה, הופכת מורכבת יהודים ריי נהנים מזכויות אזרח במדינות אחרות, לא בשביל זה צריך את מדינת ישראל (אלא אם אתה מצדיק את המדינה רק כפתרון היסטורי לפליטים יהודים, ואני מניחה שלא, ובכל מקרה לצורך זה לא נדרשה הקמת התנחלויות). אז על שאלת ההצדקה המוסרית להתנחלויות טרם ענית, ויתכן שאין כזאת, העמדה המוסרית שאת בוחנת האם קיימת בהקמת ההתנחלויות, קשורה במוסר ליברלי הומניסטי של זכויות אדם, ואילו העמדה המוסרית שהובילה להקמת ההתנחלויות קשורה בחוק המוסרי הדתי, "המוסר האלוקי" כפי שהיו קוראים לו בחלק מהישיבות שהכרתי ושבאמת עיקר ההצדקה מבחינתך, במישור המוסרי, היא הדתית. אם כך אני חוזרת לשאלה ששאלתי לגבי גבולות ההצדקה הדתית: מה המגבלות המוסריות על הגשמת ההצדקה הדתית של ההתנחלויות? אם נתעלם מהחפיפה בין המוסר והחוק הדתי, ונתייחס למוסר של זכויות האדם, אז במבט לאחור, ייתכן באמת שההצדקה המשמעותית ביותר היא הביטחונית ("כ"דמוקרטיה מתגוננת"), ואילו ההצדקה הדתית משמשת כקונסטרוקציה אידיאולוגית תומכת.

על כל פנים, עמדתי היא שלפלטנינים מגיע שוויון זכויות מלא. לצד זאת, השינוי הזה צריך להתרחש בזהירות ולאורך זמן, בעקבות ההיסטוריה (והלוואי שלא העתיד) העקובה מדם של שני העמים.

אז הפתרון שלי הוא דווקא לא פינוי התנחלויות, שכוח! ובעניין הזה אני מסכימה איתך ששאלת המוסריות של התנחלויות היא כבר פחות רלוואנטית. אני חושבת שפינוי התנחלויות הוא לא מעשי, בוודאי לא בקונסטלציה הפוליטית הקיימת שלא צפויה להשתנות מהותית בטווח הקרוב. וגם (תחזיק חזק), אני חושבת שזה פתרון שהוא כבר לא מוסרי בשלב הזה, בעיקר ביחס למתנחלים שלא באמת בחרו בהתנחלות אידיאולוגית (בין משום שכבר נולדו שם או הגיעו לשם כילדים, בין משום שעברו להתנחלות בעיקר מטעמים כלכליים בדחיפת המדינה). **שכוח עצום!!!** אני מקבלת את העקרון המוסרי שלא מתקנים עוול בעוול, כשאפשר להימנע מכך (לגבי עזה אני לא חושבת שאפשר היה להימנע, לאור הנתונים הגיאוגרפיים והדמוגרפיים שלה; לגבי הגדה אפשר). זה עקרון, אגב, שמבוסס על הגיון מוסרי ליברלי, אינדיבידואלי, **אמת** ולא על הגיון קולקטיבי, וחשוב לשים לכך לב. אם הולכים על הצדקה קולקטיבית להתנחלויות (וכל הצדקה המתבססת על זכות היסטורית או דתית היא כזאת), אז ההגיון הזה עובד לא רק אחורה בזמן לצורך ביסוס הזכות, אלא גם קדימה, לצורך תיקון העוול. אז דווקא מתוך דבקות במוסר ליברלי, אני תומכת בפתרון הקונפדרטיבי, שבו תקום מדינה פלסטינית בגבולות 67 והפלסטינים יזכו להגדרה עצמית מדינית וגם לזכויות אדם בסיסיות; אך המתנחלים, שחלק גדול מהם לא אחראיים באופן אישי לעוולות שגרם מפעל ההתנחלויות, יוכלו להישאר בבתיהם ובמסגרת היישובית שלהם. אני לא מציעה שנצל את המשך הדיאלוג כדי לדון על הפתרון הזה, אני בטוחה שלשנינו יש הרבה מה לומר עליו (ולא - כדי להקדים תרופה למכה - אני לא חושבת שהוא פתרון קסם או פתרון מושלם, אלא "רק" שהוא הפתרון הצודק והמעשי ביותר בנמצא, ועדיף בהרבה על המשך המצב הקיים). אבל כן היה לי חשוב לומר שזה הפתרון שאני תומכת בו, ולא בפתרון של פינוי התנחלויות.

קצת מצחיק הפתרון הזה. אף אחד מהמתנחלים שאני מכיר לא יישאר בביתו במידה והרשות הפלסטינית תשלוט. זו סכנת חיים, אם לא התאבדות. את ממעיטה בעוצמת

אתה מתייחס אל הפתרון של מדינה פלסטינית כאיום קיומי. למישור הבטחוני של העמדה הזו התייחסתי למעלה. אבל מאחר שהתייחסת גם לפתרון של "מדינת כל אזרחיה" כאיום קיומי, הנחתי שהכוונה שלך ב"איום קיומי" היא לא איום רק על הקיום הפיזי אלא גם על הקיום של רעיון המדינה היהודית. אם אתה רואה מדינת אפרטהייד כהגשמה של רעיון המדינה היהודית, **חלילה וחס** ולא כאיום קיומי על רעיון זה **שחיתות מוסרית היא אכן איום קיומי על המשך קיומה של מדינת היהודים, והביאה לחורבן לאומי בעבר**, אז זה בהחלט חושף נקודת מחלוקת ברורה בינינו. כי מבחינתך, מדינת אפרטהייד (שבה יש אזרחים עליונים ואזרחים נחותים לפי חלוקה אתנית) חוטאת בהגדרה לרעיון המדינה היהודית, והיא בוודאי לא מדינה דמוקרטית ולא מדינה מוסרית. ולא היה שווה כל הדם שנשפך עליה. כלומר, איום מדינת אפרטהייד הוא מבחינתי איום קיומי לגמרי, בדיוק כמו מדינת כל אזרחיה. כי מדינה יהודית, מבחינתי (ונדמה לי שזו תפיסה די רווחת, ולא בהכרח רק בשמאל), היא לא רק מדינה שבה יכולים יהודים להתקיים בבטחה. יש לה גם מימד מוסרי. אני אשמח לשמוע מה דעתך על זה. האם אנו חיים במדינת אפרטהייד? הבסיס לאפרטהייד היא ההנחה כי יש גזע עליון וגזע נחות, וכי חייבת לשרור ביניהם הפרדה. העובדה כי חיים במדינת ישראל ערבים ישראלים, שלא שוררת בינם לבין היהודים הפרדה, מעידה על כך שהמדינה אינה מתייחסת לערבים כאל גזע נחות. (כמובן ייתכנו תפיסות גזעניות בקרב פרטים, אך אלו מופנות גם כלפי קבוצות אתניות שונות בחברה, כולל תת הקבוצה האתנית שלי). אם כן, מה פשר ההפרדה בין מתנחלים לפלסטינים ביהודה ושומרון? הנה רעיון מקורי: הסיכון הביטחוני, שבא לידי ביטוי פעם בפעם בפיגועים המוניים, פיגועים נגד יחידים, או רצח משפחות שלמות בבתיהן. האם כשישירור שלום, אינשאללה, ערבים יגורו בהתנחלויות ומתנחלים בכפרים הערבים? נדמה לי שאלה כמו אלה יעדיפו לשמור על חברה הומוגנית יחסית, לאו דווקא ממניעים גזעניים כמו מהבדלי תרבות. כל קבוצה עם מאפיינים תרבותיים ברורים מעדיפה לשמור על גבולותיה (זו המציאות, למרות שאישית אני לא מתחבר אליה, והרבה יותר טוב לי בקבוצות הטרוגניות).

העולמות הערכיים השונים שאני חי בהם. מצד אחד הוא מעניק זכויות אזרח מלאות לפלסטינים ולא מפנה מתנחלים מבתיים (המוסר הליברלי), ומצד שני הוא משמר את הזהות היהודית הלאומית, לא נפרד מהאדמה התנ"כית (המוסר הדתי), ובנוסף, בעיני, מהווה סיכון ביטחוני הגיוני הרבה יותר. לעומתו, הפתרון הקונפדרטיבי מגרש למעשה את היהודים מבתיים (לא מוסרי ליברלי), נפרד מהאדמה בעל המשמעות התיאולוגית והנרטיבית (לא מוסרי דתית) ומסכן בעיני את ביטחונה של מדינת ישראל, פי אלף יותר עזה (לא ביטחוני). המחירים הללו לא מאפשרים את החלום הליברלי (המאוד מובן) להעניק לפלסטינים מדינה משלהם. אגב, בזאת לא תצליחי להיפטור מהאיום הדמוגרפי, שימשיך לרחוש מתחת לפני השטח גם במדינה היהודית.

הקונפליקט. אני לא רוצה לדמיין מה יקרה ליהודים שיישאר תחת שלטון הרשות הפלסטינית. שלא לדבר מה יקרה אם מדינת ישראל תבצע פעולה אלימה נגד עזה, לדוגמא, והפלסטינים ביו"ש ימצאו להם קורבן קל לבצע בו נקמה. זהו גירוש דה-פקטו של כלל אוכלוסיית המתנחלים, מלבד משוגעים גמורים (שיכולים להיות אידיאליסטים גמורים). אני לא אומר שהוא מייצר את פרעות תרפ"ט הבאות, כי באמת לא נראה לי שיהיה מי שיישאר פה. אז זה אומר שוב שחזרנו לפינוי מתנחלים ולהקמת מדינה פלסטינית.

ולגבי הפתרון שאתה מציע: "הכיוון הטעמי הוא מדינה יהודית אחת גדולה, שתצטרך להתמודד עם האיום הדמוגרפי הכרוך בהענקת זכויות שוות לפלסטינים." אני חושבת שזה פתרון הרבה יותר טוב מהמשך המצב הקיים. אבל אני רוצה להבין למה אתה מתכוון לגבי הפתרון הזה, ועד כמה אתה רציני לגביו. איך מתמודדים עם "האיום הדמוגרפי"? נזכרים שהיינו בתש"ח, וגם אז היינו בסכנה דמוגרפית, והתמודדנו, וכנראה צריך להמשיך להתמודד. האתגר לא נגמר. ולכן: 1. לא עושים שינוי קיצוני ופתאומי שיכול להביא לאסון. חותרים אליו לאט לאט ובשום-שכל; 2. מעודדים מאוד מאוד עלייה - רוב העם היהודי עדיין מתגורר בתפוצות; 3. מקימים משפחות גדולות. כמובן, לא חובה. רק אם רוצים פתרון מוסרי.

האם המדינה יכולה להיות יהודית ודמוקרטית, אם אין בה רוב יהודי? איך? אז שומרים על רוב יהודי ואיך אתה מצדיק שלילת מדינה מהפלסטינים? לא מצדיק. אלא שכל הפתרונות האפשריים כוללים נאחס רציני. אני מביא פתרון שבעיני הוא הפחות נאחס, ושמשוכן כמה שפחות. אגב, באמת חבל שאין נציג פלסטיני בדיון בינינו, שנוכל לשאול אותו האם את מייצגת את האינטרס שלו היטב. ייתכן שאם לא תעשי לו את ה"הסגברה" האתנית, אולי הוא יאמר שהוא מעדיף לחיות חיי רווחה של אזרח שווה זכויות במדינת ישראל, הרבה יותר מאשר חיים במדינה הפלסטינית אשמח אם תסביר לי מדוע פתרון זה עדיף בעיניך על הפתרון של קונפדרציה. קונפדרציה מציעה דרך להתמודד עם "האיום הדמוגרפי", כי אזרחי כל מדינה מצביעים בבית הנבחרים של מדינתם, ללא קשר למקום מושבם (לא שאין שם בעיות אחרות, אבל הבעיה הדמוגרפית היא אתגר רציני מאוד, אם רוצים לשמור על מדינה יהודית ודמוקרטית, והפתרון הזה נותן לה מענה). נראה לי שהפתרון הזה מיישב בין

אדם:

אתנחם בכך שאולי הניסיון הדיאלוגי הזה יספר משהו על פרקטיקות השיח הישראלי, שבהן יש שני צדדים בלבד, ואתה מוכרח, ממש חייב, לתפוס עמדה, והיא תמיד תעוצב כעמדת-נגד מול בן השיח שלך. והלוואי שנלמד לא לתפוס עמדות. לשבת מבלי לדבר. לשתוק מעט ביחד. לזכור שאנו לא אידיאולוגיות, אנו בני אדם.

אחרי שכל זה נאמר, כמה תחושות שעלו בי במהלך הכתיבה.

1. הצטערתי לגלות שהפסקה שכתבתי בתחילת הדיאלוג תמצתה את רוב הדינאמיקה שהתנהלה בהמשך: "נדמה לי שיש כאן הזמנה חד צדדית: את מזמינה אותי להשתייך למחנה הליברלי, ובצדק: אני חולק ערכים משותפים רבים עימו. אבל האם אני יכול להזמין אותך להשתייך למחנה הנוסף שאליז אני שייך? המחנה הלאומי, המסורתי, ששורשיו נטועים אלפי שנים במקום הזה? יש לי תחושה שהנקודה הזו מרכזית לדיון בינינו: בעוד אני מרגיש כאזרח (חסר, קרוע) של שני העולמות - הלאומי וההומניסטי, הדתי והחילוני, המזרחי והמערבי, הלוקאלי והגלובאלי - נדמה לי שאת אזרחית של עולם אחד, ולכן מתפלא על הדואליות הערכית שאת מזהה אצלי".

כשאנחנו מדברים על טוב משותף, ניתן לדמיין תנועה של הקטבים המנוגדים אל עבר אמצע הדרך ביניהם. כדתי-לאומי, אני חש שהמאמץ שלי (כפרויקט רב שנים) לדבר גם את השפה הדתית וגם החילונית, לא נענה במאמץ נגדי (לפחות מבחינת דנה) לדבר את שתי השפות. לתחושתך, דנה הייתה ונשארה בשפה החילונית הליברלית, ולפיכך במהלך הדיאלוג היא לא איבדה דבר מתחושת השייכות של שפת האם. יותר מכך, חשתי שהשפה הדתית שביטאתי, תורגמה לאורח חשיבה חילוני, ובזאת איבדה מתוקפה כנקודת מבט עצמאית.

2. לצד השפה הדתית-חילונית שאפיינה את הדיאלוג, נכח גם ניגוד בין שפות אחרות: העולם המושגי האנליטי-משפטי של דנה, שחשתי כי הוא מבוסס על שנים רבות של לימוד והיכרות עם התחום, מול העולם שלי, שהיה רגשי ואינטואיטיבי יותר, אישי מאוד, מנוסח יותר באמצעות דימויים וזיכרונות ופחות באמצעות הגדרות נורמטיביות של חוק ומוסר.

התחושה המרכזית שלי מהדיאלוג היא תחושת כישלון כואבת. לא כישלון מקרי של חוסר הבנה, של התבצרות בעמדות אגו, של חוסר מוכנות לצאת אל עבר הזולת, אלא כישלון האימננטי של הכלי הדיאלוגי, שהשיג את המטרה ההפוכה מזו שרציתי. חשבתי שבדיאלוג אקיים שיח עם החלקים השמאליים שבי, עם החלקים אוהבי האדם, עם הרצון הקיים תמיד לברוח מהמקום הטעון הזה, המדמם והכואב הזה. רציתי בדיאלוג לצאת מן ההתנחלות ולבוא אל הנחלה. להשקיט את מה שצועקים כל הזמן האקדח, הגדר הכיפה המחוסם הקרוואן, ולדבר במקומם.

והנה מצאתי את אצבעותי פורטות עלי מקלדת את צידוקן של ההתנחלויות, נושאות את כובד משקלו של הלאום, צוללות אל עומקי המיתוס היהודי ושולות משם צידוקים מצידוקים שונים, מאששות עמדות שמרניות, נאבקות להצדיק, חומקות מאשמה, ממש נציג המגזר הדתי לאומי לתפארת מדינת ישראל. לא הייתה ברירה: דנה תקפה, נאלצתי להשיב. דנה תמהה, נאלצתי להצדיק. דנה כעסה, נאלצתי להסביר. דנה הצהירה, נאלצתי לקבוע. ולהתקבע. הסכמתי להיות מושא מחקר, והנה נחקרו דעותיי עד תום, התשובות חולצו, והכל שפיט ונהיר ומפולש, אין עוד פינות אפלות, המדע עשה את שלו במה שהיה פעם מאגיה. הדיאלוג דרש משחק תפקידי שמאל-ימין, ואני נענית. הפרפורמטיביות המכוננת את ה"ימני" - הפרה ושיבשה והפירה את האיזון של משחק התפקידים האמיתי, הפנימי והמעניין יותר, של היות גם וגם, של היות במקום שאינו שמאל ואינו ימין, של להיות שמאל וגם ימין, של היות אדם, של החמיקה מההגדרות שמבקשים סביב כל העת האנשים. לכן אני בתחושה שנלכדתי על ידי שיח גדול ממני. מסתבר שהעמדה הראשונית של ניגודים, כפי שניסחה אותה דנה (מתנחל/תל אביבית, גבר/אישה, מזרחי/אשכנזי וכו'), היא ראשיתו וסופו של הקרע, שבו אני נדרש לאבד ולהיפרד מהצדדים האישיותיים שנקבעו מראש, ולהעביר אותם אל אחריותו של הזולת.

אחרי שהדיאלוג הממית (ממית במובן של תמונת סטילס מוקפאת לנצח) הזה הסתיים, אני מקווה שאמצא דרך חדשה להחזיר את המקום ההיולי, הלא-יודע, המטושטש במכוון, כמעשה פוליטי המתנגד לשיח הניגודי. בינתיים

העולם. זהו רצון מעורר קנאה, ומנוע פנימי מעורר השתאות.

8. הבנתי כי למרות הדרך הארוכה שחשבתי שעברתי מבחינה אידיאולוגית, בתוך החברה הדתית-לאומית, אני עדיין נשען על השפה ותפיסת העולם שבתוכן גדלתי.

9. כמי שבא מתחום הקולנוע, אני יודע כי אנו מזדהים עם נקודת המבט שמציעה לנו המצלמה. אשליית הפרספקטיבה גורמת לנו להאמין כי יש דרך אחת בלבד שלפיה העולם מסתדר. הדיאלוג אישש את התפיסה הזו: נקודת המבט שלנו, שהובנתה על ידי נסיבות חיינו, מייצרת את תפיסת העולם השונות. דנה ואני הגענו מעולמות שונים לחלוטין, ומתוכם נגזרו עמדות וערכים שונים. אני בדעה כי יש להשלים עם כך. הניסיון לבסס עמדה אוטונומית ומנותקת מניסיון ומורשת העבר הפרטיקולרי, מייצר אנשים חלולים.

3. היה מפתיע לגלות כיצד אותן עובדות, הנדמות לשנינו כמציאות גלויה לעין, הינן למעשה פרשנויות סובייקטיביות מאוד המוכתבות על ידי נקודות המבט שלנו, ומניעות דרכי פעולה הפוכות. הצלחתי, אולי לראשונה, להבין את הכאב שקיים בשמאל הישראלי, את תחושות הייאוש, שעד אז היוו מבחינתי בעיקר איום. הן עדיין מהוות איום, אך אני מבין ואמפתי כלפי נקודת המבט. בתוך כך גם כאב לי לגלות כמה קשה, מהדירה התל-אביבית, להבין את נקודת מבטם של בני אדם שגרים עשרות בודדות של קילומטרים בכיוון מזרח, ובעלי עולם ערכי שונה. לצערי לא הצלחתי לחוש מכיוונה של דנה אמפתיה לנקודת המבט שלי, לקבוצת ההשתייכות שלי. הרגשתי כי לעיתים קרובות דנה מבוצרת בעמדה של האשמה כלפי ה"מתנחלים", וכי עמדה זו מקשה מאוד על הגעה לנקודת הטוב המשותף

4. הדיאלוג שב וחידד לי שהדרך המתאימה ביותר להתמודד עם המציאות הכואבת, המרגשת והאבסורדית שאנו חיים בה, נמצאת דווקא בקיומן המשותף והסינכרוני של עמדות מגוונות וסותרות. שליטתה של עמדה אידיאולוגית אחת, ימנית או שמאלית, מהווה בעיני סכנה אמיתית. המנגנון המורכב והבלתי אפשרי הזה שנקרא מדינת ישראל, זקוק באופן מהותי לעמדות סותרות כדי להתקיים.

5. בזמן הדיאלוג צפיתי בסדרה "פאודה". מבעד לעיני של דנה חוויתי את הכאב הפלסטיני המיוצג בסדרה כקשור בנוכחותי על האדמה הזו. נדרשתי לפתע להביט, להתוודע לסבל שאני שותף ביצירתו הן כמתנחל והן כישראלי. שוב שמתי לב כמה קל להסיט את המבט, וכמה קשה למקד אותו בכאב.

6. דנה חתרה שוב ושוב לפיתרון. כאילו יש אפשרות לנקוט בסדר פעולות מסוים שיביא לריפוי, והחלמה. אני סבור שאין פתרונות, אלא דרך ארוכה שמורכבת מרצף כמעט אינסופי של שינויים זעירים. שינוי פתאומי יביא לעזוועים קשים. אי אפשר להסיט את זרימת הנהר, אבל אפשר להפוך אותו למאיים פחות: להקים מעליו גשרים, להציע לו התפצלויות ליובלים חדשים, לטעת סביבו עצי פרי.

7. הופתעתי לגלות כי בניגוד לסטיגמה הרווחת, לפיה הדתי הימני הוא האידיאליסט ואילו השמאלנית התל אביבית היא הנהנתנית, דווקא דנה היא זו אשר מקדישה חלק נכבד מחייה לפעילות מוסרית, ומונעת על ידי רצון פנימי לתקן את

דנה:

הדיאלוג השיג, מבחינתי, את מטרתו. הוא חשף וחייד, בתהליך שהיה לעתים מייסר ורגשי, את הנחות המוצא שמבדילות בינינו, ואת מקורותיהן. אל התובנות ביחס לכך אפנה תחילה, ביחד עם מחשבות על מה ניתן לעשות עם תובנות אלה. בנוסף לכך, הדיאלוג הניב כמה תובנות ביחס לדיאלוג עצמו כמכשיר לקידום טוב משותף: למה הוא מועיל? מה מגבלותיו? מה התנאים לקיומו? אל תובנות אלה אפנה בסוף.

תובנות על פערי הנחות ביחס להתנחלויות

בדיאלוג בינינו התגלו פערי הנחות בשתי רמות שונות - האחת, הנחות ביחס למציאות העובדתית, והשנייה, פערים בעולמות המוסריים שלנו.

הנחות מוצא ביחס למציאות:

הפער המרכזי שהתגלה בינינו, באופן שבו אנו משקיפים על המציאות סביבנו, היה ביחס לפלסטינים, לעמדותיהם ולאיום שהם מהווים על המדינה.

כפי שאדם כתב לגבי הפלסטינים: "ההנחה שלי היא שהתפיסה הלאומית שלהם שוללת את קיומנו כמדינה יהודית." ההתנגדות הפלסטינית, לדעתו, היא לא לכיבוש שמעבר לגבולות '67 אלא לעצם קיומה של המדינה. את ההוכחה לכך הוא מוצא בטרבנות הפלסטינית העקבית נוכח הצעות השלום הכנות של ישראל. תוצאות ההתנתקות - שאדם מפרש כהפסקת השליטה הישראלית בעזתים - מחזקות אף הן עמדה זו. לאור זאת, אדם אינו רואה שום פוטנציאל חיובי בהגעה להסדר עם הפלסטינים. המצב הנוכחי הוא הטוב ביותר, מבחינת בטחונה של מדינת ישראל, שאפשר להגיע אליו בתנאים הקיימים. מתי עשוי לחול שינוי לדעתו? כאשר הפלסטינים ינטשו את הטרור, ויותר על זכות השיבה ויכירו ביהדות המדינה.

אני מפרשת את המציאות באופן שונה מאוד. הנחתי היא שכמו שאר בני האנוש, רוב הפלסטינים רוצים לחיות חיים רגילים עם מידה של בטחון חומרי, עצמאות מדינית ושליטה על חייהם. השינוי שאדם מבקש לראות בעמדת ההנהגה הפלסטינית כבר התרחש, כשאש"ף הכיר בישראל בגבולות 1967 (הכרה שמשמעותה גם ויתור על זכות השיבה בתוך

גבולות אלה) וביקש לפנות ממאבק מזוין לדרך של מו"מ מדיני (תהליך אוסלו). לגבי מה שקרה אחר כך, בתהליך אוסלו ואחריו, נשפר מלל רב והדעות נותרו חלוקות. כמו שאני מבינה את העמדה שאדם מייצג (שהיא כנראה עמדת רוב הישראלים היהודים), אני מבינה גם את נקודת המבט הפלסטינית, הרואה את העמקתו והרחבתו התמידית של מפעל ההתנחלויות, גם תוך כדי ניהול משא ומתן מדיני, וכן את הרטוריקה הישראלית בדבר נצחיות הנוכחות הישראלית ביהודה ושומרון, כמעידות על חוסר-נכונותה של ישראל לוותר על האחיזה בשטחי מולדת למען הסדר שלום והקמת מדינה פלסטינית. (ההתנתקות החד-צדדית של ישראל מעזה, ללא הסכם, היא לא דוגמה לנכונות כזאת.) כך שמנקודת מבטי, שני הצדדים הם בעמדת "אין פרטנר" שאפשר להבין ולבסס אותה. מבחינת כל צד, הצד השני מבין רק כוח, ורק בכוח ואלים - כל צד והאמצעים העומדים לרשותו - ניתן יהיה להכניעו ולהביאו לוותר על שאיפותיו הלאומיות המלאות, הבאות על חשבון אלה של הצד השני.

הפער הזה בין הנחות המוצא שלנו, ביחס לעמדותיהם וכוונותיהם של הפלסטינים, הוא מכשול משמעותי מאוד, אולי המשמעותי ביותר. הוא מכשיל את היכולת לנהל דו-שיח פורה בתוך החברה הישראלית על פתרון לסכסוך. ובהנחה שתפיסתו של אדם, של חוסר-אמון מוחלט כלפי הפלסטינים, מייצגת הרבה יותר משלי - ובוודאי מקודמת על-ידי הימין הנמצא בשלטון כבר שנים רבות - הרי שהיא כמובן מכשילה כל סיכוי להתקדם אל עבר הסדר עם הפלסטינים. שכן משמעה של אותה תפיסה היא שאין אמון או עניין בהסדר כזה מהצד הישראלי. זו נבואה המגשימה את עצמה: מאחר שאנו לא מאמינים שהפלסטינים מעוניינים בהסדר שלום עם מדינת ישראל, גם לנו אין עניין בהסדר עם הפלסטינים.

חינוי שהמחנה שלי יבין את עומק חוסר-האמון שקיים לגבי הפלסטינים בצד הישראלי, ואת מרכזיותו של מכשול זה. הייתי מודעת אמנם לקיומו, אך שמיעת הדברים בצורה כה חד-משמעית מאדם בהחלט חידדה לי הבנה זו. הדיאלוג עם אדם גם עזר לי להבין עד כמה ניסיון החיים השונה שלנו משפיע על פרשנותנו את המציאות. היכרותו הישירה והאישית של אדם עם קורבנות רבים של הסכסוך מהצד הישראלי (הן ממלחמות והן מפיגועים) עמוקה בהרבה מזו שלי. ומנגד, היכרותי עם פלסטינים, אזרחי ישראל ותושבי

שטחים, כשותפים אידיאולוגיים וכחברים אישיים שאני נותנת בהם אמון מלא, וההיכרות שנובעת מכך עם הראייה שלהם את הסכסוך, עמוקה בהרבה מזו של אדם.

שינוי העמדה הישראלית ביחס לפלסטינים הוא תנאי להתגבשות של נכונות להסדר בחברה הישראלית. אלא שלא זיהיתי אצל אדם רצון אמיתי להתבדות באמונתו לגבי הפלסטינים. כשהחשש מהמחיר שיגבה הסדר עם הפלסטינים הוא כה גדול, העמדה של "אין פרטנר", שדוחה כל אפשרות של הסדר כזה ומטילה את האחריות לכך על הצד הפלסטיני, היא עמדה נוחה המצדיקה את שימור המצב הקיים. זאת על אף שברמה העקרונית קיימת הבנה שהסדר כזה הוא רצוי ושהמצב הנוכחי הוא בעייתי מבחינה מוסרית. במצב כזה, אני חוששת שיש לנו - השמאל בישראל - מעט מאוד יכולת להשפיע על עמדת המיינסטרים הישראלי כלפי הפלסטינים. יתכן שרק הופעתו של "סאדאת פלסטיני", שיצליח לערער לישראלים רבים את האמונה שהפלסטינים אינם משלימים עם קיומה של מדינת ישראל בשום תנאי, עשויה להביא לשינוי. זה בהחלט מעורר פסימיות לגבי האפשרות שנכונות להסדר תצמח מתוך החברה הישראלית וללא כפייה מבחוץ.

פערי הנחות הנובעות מהבדלים בעולם המוסרי

נתגלו בדיאלוג גם פערים בין העולמות המוסריים שלנו, שמובילים לעמדות שונות כלפי ההתנחלויות. אך כבר בשלב זה, לפני שאתייחס לפערים אלה, אציין שהם נראים לי יותר ניתנים לגישור מאשר הפער המתואר לעיל בפרשנות המציאות.

הזיקה הדתית

הנראטיב הדתי-לאומי של השיבה אל חבלי ארץ השייכים בדין לעם היהודי ממלא תפקיד מרכזי ביחס של אדם אל מפעל ההתנחלויות. תפיסה זו חסרה אצלי לחלוטין (אם כי אני יכולה להבין אותה), והבדל זה יוצר פער ברור בעמדותינו. אך לא הייתי מגזימה בחשיבותו. שכן המחויבות של אדם היא כפולה, והוא רואה עצמו מחויב גם למוסר הומניסטי, המכיר ומכבד את זכויות האחר. כשלחצתי את אדם בשאלת גבולות ההצדקה הדתית (מה מותר לעשות כדי להגשים את האחיזה בחבלי ארץ ישראל), אדם הכיר בכך שההצדקה העיקרית בעיניו היא בטחונית, ושהדתית רק תומכת. אדם הבהיר שאין שאיפה לתפוס שליטה בכל חלקי

ארץ ישראל ההיסטורית, ושאם יסבור שיש פתרון שהוא בטוח למדינה, יהיה מוכן להיפרד בצער משטחי מולדת. קיומה של הזיקה הדתית ליהודה ושומרון מגדילה מאוד את מחיר הפרידה מהם, אם כן, אך אינה מהווה מכשול בלתי-עביר.

מעגלי אמפתיה ונאמנות

אדם הבהיר שהוא מכיר לחלוטין בסבל של הפלסטינים, אבל הגבולות בינם לבינו נשארים יציבים, ודאגתו נתונה יותר לעמו מאשר להם. זוהי אתיקה ששמה את הנאמנות הפנים-שבטית בראש (או לפחות במקום שווה-ערך לעקרונות מוסר כלליים). האתיקה שלי שונה, והדיאלוג עם אדם עזר לי לחדד את השוני. לא מדובר על אתיקה קהילתנית מול אתיקה אוניברסלית, והאתיקה שלי מסתמכת אף היא על השתייכותי הקולקטיבית, אך באופן אחר. ההזדהות שלי עם המדינה היא שמובילה אותי לתחושת אחריות לעולל שהמדינה שלי גורמת לפלסטינים. לא משום שהסבל שלהם גדול יותר או משום שיש לי יותר אמפתיה כלפיהם (כפי שאדם הניח בטעות לגבי), אלא משום שאני שמה את הנאמנות לעקרונות מוסר שאליהם אני מחויבת מעל לנאמנות הפנים-קהילתית. כלומר, הפער בינינו הוא לא בכך שאני חשה יותר אמפתיה לסבלם של הפלסטינים מאדם, אלא שאני חשה יותר אחריות ממנו לעולל שנגרם להם.

יש פה אם כן הבדל נוסף שעלה בדיאלוג בינינו: אדם חש פחות הזדהות (ולכן גם אחריות) עם מה שהמדינה שלו עושה, ממני. ההזדהות הקבוצתית שלי (ותחושת האחריות הנובעת ממנה) מופנית כלפי המדינה, ואילו אצל אדם היא מופנית יותר כלפי העם היהודי, אם הבנתי נכון. הופתעתי ממידת חוסר-ההזדהות שעלה מאדם כלפי המדינה והצבא, והעדר תחושת האחריות שמתלווה לכך. אדם העיד שפינוי גוש קטיף העצים את חוסר-ההזדהות שלו, והדיאלוג עזר לי להבין עד כמה חווה המחנה של אדם תחושת בגידה עמוקה מצד המדינה כלפי מתיישבי גוש קטיף. אני תוהה באיזו מידה הניתוק הרגשי שאדם עושה בינו לבין מה שהמדינה והצבא שלו מעוללים בשמו כלפי הפלסטינים נובע מכך שהנפגעים הם מחוץ לשבט (כלומר שאלה של הזדהות עם הנפגעים, או אמפתיה); ובאיזו מידה הניתוק נובע מכך שהוא באמת לא חש הזדהות עם המדינה/הצבא ולא חש שהם מייצגים אותו במעשיהם (כלומר שאלה של הזדהות עם הפוגעים, או אחריות).

בכל מקרה, פערים אלה ברמת האמפטיה שלנו ובמושאי הנאמנות שלנו נראים לי לא תהומיים וניתנים לגישור. הדיאלוג בינינו מאוד עזר לי, ונדמה לי שגם לאדם, להבין את נקודת המבט של השני גם ברמה הרגשית. הפערים בשאלת האחריות, לעומת זאת, נראים לי יותר בעייתיים.

אחריות

תופעה מעניינת שעלתה מתוך הדיאלוג היתה ההתייחסויות השונות שלנו כלפי שאלת האחריות: על מי מוטלת האחריות לעוול המוסרי שמייצג הכיבוש ועל מי מוטלת האחריות לתיקונו? בעוד שעבורי המפתח לשאלה זו נמצא בהווה - אצל מי נמצא עיקר השליטה במצב הקיים ובהימשכותו (כשהתשובה היא השלטון בישראל והציבור הישראלי שבוחר בו); אדם משך כל הזמן אל העבר - לשאלת האשמה (כשתשובתו היא שהפלסטינים אשמים במצב), ואל העתיד - לשאלת המחיר (כשעמדתו היא שכל הסדר תלוי בהסכמתם של המתנחלים שישלמו את מחירו העיקרי). הסכמנו בסופו של דבר שבשאלת "האשמה", או הצידוק המוסרי להתנחלויות, אין טעם לעסוק או לנסות להסכים (והיא מתקשרת כמובן לפרשנות המציאות), וכי היא אינה קובעת לשאלת האחריות בהווה. אך בשאלת המחיר, והשפעתה על שאלת האחריות לתיקון המצב, נדמה שנותרנו חלוקים.

מחירים והכרעות

אדם משוכנע בכך שהסיבה העיקרית שהשמאל מבקש לפנות התנחלויות (או לאפשר את הישארותן תחת ריבונות פלסטינית, שעבור אדם זה שקול לפינוי) היא שהשמאל לא משלם על כך מחיר. ומאחר ששיקולים כלכליים, ובחירות שנעשו תחת אילוצים כלכליים (שהמדינה יצרה), היו משמעותיים ביותר ביצירת מפעל ההתנחלות, הפער המעמדי בין מי שמטיפים לפינוי התנחלויות - שלא עמדו בפני אילוצים אלה - למי שישלמו על כך את המחיר, רק מחריף את העוול שבפתרון זה.

בעוד שעבור אדם המצב הקיים (התנחלויות ושליטה בפלסטינים) הוא נתון, ואדם מתמקד במחיר העתידי של שינוי המצב; אני מסתכלת גם על המחיר שמשלמים בהווה על המצב הקיים. מי שמשלמים את עיקר המחיר הם כמובן הפלסטינים. אדם מודע לכך, אם כי לא נראה שהוא מייחס למחיר זה את המשקל שאני מייחסת לו. אולי בשל האמפטיה המופחתת שהוא חש כלפי מי שאינם בני עמו, אולי משום

שאינו חש באחריות כלפי עוול זה, אולי משום שהוא רואה בפלסטינים אשמים במצבם, ואולי משילוב של שלושת הטעמים (שכולם הוזכרו במהלך הדיאלוג).

אך בנוסף לפלסטינים, יש את המחיר שמשלמים ישראלים כמוני, שנושאים באחריות לעוול שנעשה בשמם ללא הסכמתם, ושהיכולת שלנו להזדהות עם מדינתנו ולחנך את ילדינו להזדהות כזו נפגמת עמוקות בשל כך. אדם העיד על עצמו שבעקבות הדיאלוג הוא הצליח לראות את המחיר שישראלים המתנגדים לכיבוש משלמים על המצב הקיים. אך נראה שמחיר זה עדיין מתגמד בעיניו מול המחיר שמתנחלים יצטרכו לשלם על כל הסדר שישנה את מצב הריבונות בשטחים.

יצא שאצל שנינו קיים יחס מאוד אמביוולנטי כלפי המדינה: של הזדהות מצד אחד (שמובילה אצלי לתחושת אחריות כבדה, ואצל אדם לתחושת מחויבות הדדית), ושל בגידה מצד שני (אצל אדם - בעקבות ההתנתקות, והאופן שבו ייתפס כל שינוי עתידי בעמדת המדינה כלפי התנחלויות; אצלי, בגידה מתמשכת של המדינה בערכים הומניים שהיא מתיימרת להחזיק בהם, ובי כאזרחית שלה ששותפה בעל כורחה למעשה). כל אחד מאתנו מחזיק בקצה אחר של חבל שהמדינה מתיימרת להחזיק בשני קצותיו, וכל עזיבה שלה של אחד הקצוות, לטובת חיזוק הקצה השני, תיתפס כבגידת המדינה על-ידי אחד מאתנו. זה מצב טראגי, שבו המדינה יצרה שתי מחויבויות עמוקות ומושרשות שהן סותרות - המחויבות לדמוקרטיה, שוויון, כבוד האדם ועולם הערכים ההומני-אוניברסלי מצד אחד, והמחויבות לשליטה והתיישבות בחבל ארץ המיושב על-ידי עם אחר, מצד שני. בסופו של דבר תצטרך להתקבל הכרעה, שכן לא ניתן להמשיך להחזיק את החבל בשני קצותיו לנצח. למעשה, בעשורים האחרונים כבר מתקבלת הכרעה לטובת המחויבות השנייה. אם אני ושכמותי נגיע למסקנה שזו הכרעה סופית שאין ממנה חזרה, לא נוכל לראות את עתיד ילדינו כאן, וזו מסקנה נוראית מבחינתי (ואם הבנתי נכון, זו תוצאה שגם אדם יצר עליה מאוד). אם המדינה תכריע בעתיד לטובת הסדר עם הפלסטינים כדי להתנער מהעוול וההשחתה המוסריים של שלטון מתמשך בעם אחר, הרי שהמתנחלים יחושון, בצדק, נבגדים על-ידי המדינה ששלחה אותם. כלומר, מפעל ההתנחלויות יצר משחק סכום-אפס, שבו כל הכרעה לטובת מחויבות אחת בהכרח תוליד תחושת

תבוסה ובגידה של המדינה לאלה המזדהים עם המחויבות השנייה. זו כנראה התובנה העצובה ביותר שעמה אני יוצאת מדיאלוג זה.

הפער המרכזי בינינו הוא אם כן לא בעולמות המוסריים שלנו, אלא במיצוב שלנו בתוך המציאות שנוצרה על-ידי כוחות שגדולים מאתנו: אילו מחירים כל אחד מאתנו משלם במצב הקיים וישלם אם המצב ישתנה. נדמה לי שהמפתח למציאת השביל אל "טוב משותף" בנסיבות אלה נמצא בצמצום הפער בפרשנות המציאות. כל עוד ניתן לאחוז בעמדה שהפלסטינים הם אויב נחצי שלא ישלם בשום תנאי עם קיומה של המדינה, אז ניתן להצדיק את המשך השליטה בפלסטינים וליישב את הסתירה בין שליטה זו לערכי מוסר אוניברסליים – כי במלחמה כמו במלחמה, יש פה מאבק סכום אפס, ובמאבק זה עלינו לנצח. זו כאמור אמונה נוחה, בכך שהיא מצדיקה את המשך קיום המצב הקיים ומונעת את הצורך לשלם את מחירים הכרוכים בשינויו. כדי שייוצרו סדקים באמונה זו (וכל עוד לא יופיע אותו "סאדאת פלסטיני"), נדמה שהיא צריכה להפוך לפחות נוחה – כלומר שתיווצר הכרה במחירים שיש לשימור המצב הקיים.

המחיר שהפלסטינים משלמים הוא מחוץ למשוואה. נשאר המחיר שהמדינה והחברה הישראלית משלמות. תנועת החרם הבינלאומית (שהיא בעצם תנועה פלסטינית של התנגדות בלתי-אלימה – ולכן כל כך מאיימת) היא דרך אחת להבהיר את המחיר הבינלאומי והכלכלי שהמדינה משלמת, ועשויה לשלם יותר בעתיד אם התנועה תתחזק. על ההשחתה המוסרית שגורמת השליטה בפלסטינים, ובפרט ההשפעה על חיילים צעירים ששולטים בחייה של אוכלוסייה אזרחית, דובר רבות, וכנראה שגם מחיר זה אינו נתפס כמאיים דינו. האם יש דרך להבהיר את המחיר של אובדן חלק שלם מהחברה הישראלית, של אובדן ההזדהות שלו עם המדינה והאמונה בעתידה? שאלה זו נותרה פתוחה מבחינת.

תובנות על דיאלוג

התוחלת של דיאלוג

מה אפשר לצפות מדיאלוג? אם ללמוד מהדיאלוג שהתקיים בין אדם לבני, הדיאלוג יכול להוביל לתובנות משמעותיות משני סוגים: הוא מחדד לכל צד את העמדות שלו עצמו

ואת ההצדקות שלהן, ובכך גם מבהיר את הפערים בין הצדדים; הוא יוצר היכרות מעמיקה עם העמדות, עם הבנת המציאות ועם הנרטיב של הצד השני. אלה בעיני שני סוגי תובנות שהם חיוניים לכל דיון על טוב משותף. מה שמאוד בלט בדיאלוג הזה ספציפית הוא התובנות שהוא יצר על שאלת המחירים, שאלה שנראית לי קריטית כשמנסים להתקדם אל עבר טוב משותף. הבנת המחירים שמשלמות קבוצות שונות, ממיקומיהן השונים במציאות החברתית-כלכלית-פוליטית, על המצב הנוכחי ועל שינויים אפשריים של המצב, היא קריטית. כי האמונות שלנו על המציאות משרתות במידה רבה את המציאות שאנחנו רוצים לראות, וכאן זה היה מאוד בולט, בשני הצדדים. ולכן אם נוח לנו במציאות הנוכחית, והיא נראית לנו עדיפה על כל מציאות אלטרנטיבית, אין לנו סיבה לשנות את האמונות שלנו שמצדיקות אותה, ולהאמין במציאות אחרת אפשרית. הבנת המחירים שקבוצות אחרות משלמות על המציאות הנוכחית, מחירים שעשויים בסופו של דבר גם להשליך עלינו, דרושה, כך נדמה לי, כדי לפתוח סדקים באמונות שלנו על המציאות הקיימת. הדבר נכון כמובן גם בכיוון השני: הבנת המחירים שקבוצה אחרת תשלם על שינוי המציאות הנוכחית היא הכרחית כדי לדעת איזה שינוי הוא אפשרי, כיצד להקטין את מחיר השינוי, ולאיזה סוג של שינוי ניתן לנסות לגייס אותה.

כל זה לא אומר שדיאלוג בהכרח יניב התקדמות אל עבר טוב משותף. יתכן מצב – ויתכן שההתנחלויות הן מצב כזה – שהפער בין המיקומים של הקבוצות השונות, ובין המחירים שכל אחת משלמת על שימור המציאות לעומת שינויה, פשוט גדול מדי מכדי שניתן יהיה להסכים על הצורך בשינוי ועל אופיו של השינוי הנדרש. הדיאלוג יכול לסייע להגעה להבנה שזה המצב. ואז אנו נותרים עם מאבק כוח בין הקבוצות וגורמים נוספים בעלי השפעה (במקרה הזה – הפלסטינים, הקהילה הבינלאומית), כאשר שימור או שינוי מציאות יבואו לא מתוך הסכמות על טוב משותף אלא מתוך מאזן הכוחות שנוצר. גם האמונה בכוחו של דיאלוג, במצבים שונים, צריכה להיות מפוכחת ולא נאיבית. אני מודה, בצער, שהדיאלוג עם אדם לא יצר אצלי אופטימיות לגבי האפשרות להגיע להסכמה פנים-ישראלית על התקדמות אל עבר הסדר עם הפלסטינים.

התנאים לדיאלוג

זה לא חדש, אך הדיאלוג הזה הבהיר זאת שוב: אמון בסיסי בין המשתתפים - בטוהר כוונותיהם, בכנותם - הוא תנאי בסיסי לקיום דיאלוג פורה. זאת במיוחד כאשר האיבה והחשדנות בין המחנות כה עמוקות - כפי שהתגלה בדיאלוג זה. על אף שברמה האישית שוררים בין אדם לביני אמון והערכה הדדית, עדיין אדם ייחס לי עמדות (כמו בוז לדת, כמו ראייה פשטנית של טובים ורעים ביחס לסכסוך) אך ורק בשל השתייכותי הפוליטית. ללא בסיס של אמון אישי, לא היינו מצליחים להתקדם מעבר לתפיסות סטריאוטיפיות, התבצרות ומגננה, ולהיפתח להקשבה אמיתית להוויה של השני.

בין האישי לפוליטי

הדיאלוג חשף מתח מעניין, בין הרובד האישי - הבנת ההוויה האישית של כל אחד, הסיפור האישי שלו וכיצד הוא משליך על עמדותיו - לרובד הפוליטי - המסתכל על הסכסוך במשקפיים של יחסי כוח ושליטה בין קבוצות. בחלק הראשון של הדיאלוג היה מאוד בולט שאדם מושך לכיוון האישי - אפילו הפסיכולוגי, הרגשי - ואילו אני מושכת לכיוון הפוליטי. גם מבחינת התיקון הנדרש, לי ברור שנדרש תיקון פוליטי, ביחסי הכוח והשליטה המתקיימים בין ישראל לפלסטינים, ואילו אדם דיבר על רמת היחסים בין בני אדם, על שיפור תנאי החיים היומיומיים של הפלסטינים וכיו"ב. חשתי אצלו רתיעה גדולה (ומובנת, מנקודת מבטו) מהאפשרות של שינוי יחסי הכוח, רתיעה שיכולה להסביר את הבריחה אל האישי. אדם הכניס את יחסי הכוח מכיוון אחר, הכיוון המעמדי-כלכלי: ההתנחלויות הן מבחינתו גורם שמאזן במידת מה את העליונות המעמדית שלי עליו, ולכן ביחסים בינינו, להבדיל מהיחסים בין יהודים לפלסטינים, ההתנחלויות הן גורם הממתן יחסי כוח, ומכאן גם, לדעתו, התנגדות השמאל אליהן. כלומר, יש כאן צירים שונים של יחסי כוח, והשאלה מתי הולכים לאישי ומתי הולכים לפוליטי תלויה גם בשאלה על איזה ציר כוח מסתכלים, ואיפה נמצאים על הציר הזה.

כל דיאלוג מתנהל בתוך יחסי כוח נתונים, המתקיימים בין קבוצות שונות וברמות שונות, ולאלה יש השפעה מכרעת על אופן התנהלות הדיאלוג. למי יש אינטרס לשמר או לשנות אילו יחסי כוח, מי ישלם מחיר על ערעור יחסי כוח

נתונים ומי לא. נראה לי שעל מנת שדיאלוג ייגע בתשתית היחסים והפערים בין הצדדים, יש חשיבות בהבהרת הצירים השונים של יחסי הכוח, והמיקומים השונים של בני השיח על צירים אלה. כלומר, הבהרת הקשר שמתקיים, באותו דיאלוג, בין האישי לפוליטי. משם אפשר להתקדם, כשברור לשני הצדדים על אילו יחסי כוח מדברים, וכאשר האישי הוא לא מקום לבריחה משאלות של יחסי-כוח אלא מקום להבנת יחסי-כוח והשפעתם על עמדות. אין זה אומר שניתן לעשות רדוקציה פשטנית של עמדות ליחסי-כוח. אלא, חשוב להקנות ליחסי הכוח נראות ונוכחות בדיאלוג, הן כגורם משפיע והן כמוקד לתיקון אפשרי.

